

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Данко Юлія Миколаївна

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ
ЗАКЛАДІВ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Спеціальність: 016 Спеціальна освіта
(Олігофренопедагогіка. Логопедія)
Галузь знань: 01 Освіта

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:

_____ Д.В. Будянський,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри ОТМ, музикознавства
та культурології
« ____ » _____ 2021 року

Виконавець:

_____ Ю.М. Данко
« ____ » _____ 2021 року

ЗМІСТ		
ВСТУП		3
РОЗДІЛ 1	ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ	7
1.1.	Педагогічна риторика як основа риторичної культури сучасного працівника освіти	7
1.2.	Суть і структура риторичної культури працівника закладу інклюзивної освіти	16
1.3.	Виконавський компонент риторичної культури майбутнього працівника закладів інклюзивної освіти	24
Висновки до розділу 1		34
РОЗДІЛ 2	ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ РОЗВИТКУ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ	36
2.1.	Роль і місце риторики у системі підготовки до професійної діяльності майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти	36
2.2.	Тренінг у науково-методичній системі розвитку риторичної культури майбутнього працівника закладу інклюзивної освіти	44
2.3.	Організація і проведення експериментальної роботи щодо визначення рівня риторичної культури майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти	54
Висновки до розділу 2		60
ВИСНОВКИ		62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		56
ДОДАТКИ		68

ВСТУП

Актуальність теми. Радикальні зміни в українському суспільстві створюють передумови для визначення загальної стратегії сучасної системи вищої освіти, яка вимагає підготовки фахівців-професіоналів, що поєднують у собі глибокі гуманістичні переконання, фундаментальні теоретичні знання й ретельну практичну підготовку. Стратегічні напрями розвитку вищої освіти визначено Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті. Основною метою державної політики є створення умов для розвитку висококультурної особистості та творчої самореалізації кожного громадянина України, оновлення змісту освіти й організації навчально-виховного процесу відповідно до європейських світових стандартів. Саме тому посилюються вимоги до педагога інклюзивного закладу, який відіграє провідну роль у реалізації актуальних завдань освітньої сфери.

Ефективність діяльності сучасного інклюзивного закладу обумовлена професійно-педагогічною культурою педагога, який створює реальні передумови для самореалізації й розвитку творчих здібностей вихованців, впливає на їхню особистість у цілому, стимулює формування інтегративних соціокультурних, інтелектуальних, моральних якостей.

Аналіз наукової літератури свідчить, що проблеми, пов'язані зі становленням особистості педагога, його педагогічної культури, були в центрі уваги наукових пошуків таких видатних освітян як А. Макаренко, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.

Потреба у розвитку риторичної культури працівника закладу інклюзивної освіти пояснюється причинами як суспільного, державного, так і суто професійного характеру.

По-перше, це зумовлюється тим, що наразі в українському суспільстві поширений сучасний американський риторичний ідеал, чужий українській культурі (Л. Мацько, О. Мацько).

По-друге, низьким загальним рівнем мовленнєвої культури в суспільстві.

По-третє, тим, що риторична поведінка педагога має забезпечити учнів не тільки міцними знаннями, а й бути зразком для наслідування.

По-четверте, посиленням вимог до професійного рівня та особистісних якостей сучасних працівників освіти, і, в першу чергу, фахівців галузі спеціальної освіти.

Значна кількість досліджень посвячено риторичній підготовці студентів, переважно майбутніх педагогів: питання мовної підготовки студентів (Г. Васильєва, Л. Головата, В. Костомаров, В. Скалкін та інші); комунікативна підготовка майбутнього педагога (В. Кан-Калік, М. Петров, В. Полторацька, В. Ряховський, І. Синиця, І. Страхов та інші); формування риторичної культури студентів-гуманітаріїв (Я. Білоусова, В. Герман, А. Уварова), фахівців дошкільних навчальних закладів (В. Тарасова), майбутніх учителів початкової школи (Н. Лис), майбутніх викладачів-гуманітаріїв ЗВО (О. Кісенко), педагогічні умови риторичної підготовки у вищому навчальному закладі (Н. Голуб) та інші.

Проте, питання розвитку риторичної підготовки майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти наразі досліджено недостатньо.

Актуальність, соціально-педагогічне значення досліджуваної проблеми, виявлені суперечності, недостатній рівень теоретичної та практичної розробленості порушеної проблеми, потреби освітньої практики зумовили вибір теми дослідження **«Формування риторичної культури майбутніх працівників закладів вищої освіти»**.

Зв'язок роботи з темою кафедри. Дослідження виконано в межах колективної теми кафедри спеціальної та інклюзивної освіти: «Корекційно-реабілітаційна діяльність в сучасному освітньому просторі» (державний реєстраційний номер 0121U 09109).

Мета дослідження – з'ясувати роль риторичної культури у професійній діяльності корекційного педагога та визначити найбільш ефективні методи формування цієї якості.

Відповідно до предмета, мети й гіпотези в дослідженні було визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати витоки проблеми розвитку риторичної культури педагога в історії світової думки.

2. Розкрити методолого-теоретичні засади дослідження процесу розвитку риторичної культури корекційного педагога.

3. Обґрунтувати суть, зміст і структуру риторичної культури працівника закладу інклюзивної освіти в контексті сучасних вимог.

4. Теоретично обґрунтувати систему науково-методичного забезпечення розвитку риторичної культури в професійній діяльності викладача вищого навчального закладу та експериментально перевірити ефективність моделі її реалізації.

5. Розробити і реалізувати навчально-методичний супровід представленої системи.

Об'єкт дослідження – процес підготовки до професійної діяльності майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти.

Предмет дослідження – система науково-методичного забезпечення розвитку риторичної культури майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *уточнено* суть поняття «риторична культура корекційного педагога»; зміст її структурних компонентів, критеріїв її сформованості;
- *конкретизовано* витоки проблеми розвитку риторичної культури педагога в історії світової думки;
- *подальшого розвитку* набули форми, методи, засоби розвитку риторичної культури майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати дослідження можуть бути впровадженими в освітній процес підготовки, підвищення працівників закладів інклюзивної освіти. Матеріалами дослідження зможуть послуговуватися педагоги, методисти для підготовки спецкурсів, спецсемініарів, методичних посібників щодо риторичної підготовки. Запропоновану в дослідженні систему науково-методичного забезпечення

розвитку риторичної культури можна адаптувати для використання у вищих навчальних закладах різних рівнів акредитації та різного профілю.

Апробація результатів та публікації. Апробація здійснювалась шляхом участі у двох конференціях: VIII Міжнародній заочній студентській науково-практичній конференції «Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців» (19 травня 2021 р., СумДПУ ім. А.С. Макаренка), VII Міжнародній заочній студентській науково-практичній «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (24 листопада 2021 р., СумДПУ ім. А.С. Макаренка).

Результати дослідження опубліковані у збірнику наукових праць VIII Міжнародної заочної студентської науково-практичної конференції «Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців», частина I. (С. 28-35) та збірнику наукових праць VII Міжнародної заочної студентської науково-практичної конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (С. 401-405).

Структура та обсяг. Робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (56 найменувань), 1 таблиця (на сторінці 53), додатків (на 9 сторінках). Загальний обсяг роботи – 77 сторінок, із них основного тексту – 65 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

1.1. Педагогічна риторика як основа риторичної культури сучасного працівника освіти

Однією з ключових проблем сучасної української освіти є підготовка педагогічних кадрів, здатних ініціювати процес розвитку особистості, сприяти реалізації її творчого потенціалу. Професійне становлення майбутнього педагога спрямоване на розвиток компетенції (педагогічної культури, знань, умінь і навичок), а також включення його в систему міжкультурної взаємодії, тобто виховання людини культури, чия діяльність спрямована на збереження і відтворення світових та національних культурних цінностей. Актуальність риторичної підготовки майбутнього педагога зумовлена процесами інтеграції, що відбуваються в сучасному світі.

У всі часи люди, які володіли видатними ораторськими якостями, користувались авторитетом, повагою у співгромадян, були здатні повести за собою інших людей, переконувати їх у важливості власних ідей та поглядів [55].

Сьогодні, у добу інформаційних технологій, відбувається переоцінка засобів, що застосовуються в управлінні, освіті. Сьогодні переважна більшість людей користується телефоном або планшетом для отримання різної інформації, використовуються у повсякденному житті сучасні інформаційні технології, що демонструє колосальні масштаби цифровізації фактично усіх сфер життєдіяльності людей [19].

Проте, реальна практика навчання та виховання в закладах освіти показує, що, як і раніше, найбільш значущий ефект у підготовці молоді досягається за рахунок безпосередніх контактів педагогів з учнями, міцних міжособистісних стосунків. Видатний педагог К. Ушинський наголошував, що у вихованні ніякі програми не можуть замінити особистість вихователя, з душі якого, як живого джерела, народжується виховний ефект [12].

Проблема полягає в тому, що сьогодні нерідко головним орієнтиром для педагогів у професійній діяльності є обсяг та глибина знань. Але далеко не всі учні переконані в істинності тих чи інших наукових законів, закономірностей та теорій, готові відстоювати їх у різних ситуаціях.

Сучасний педагог має бути володарем дум молоді, уміти повести її за собою як конкретною справою, так і словом, яке здатне надихнути, підбадьорити, зацікавити.

Таким чином, риторика, як багато століть тому, так і сьогодні, є потужним педагогічним інструментом, за допомогою якого працівник освіти вирішує професійні завдання.

В сучасних суспільно-культурних умовах риторика розширює сфери впливу, охоплює різноманітні види спілкування, в тому числі педагогічне, зберігає і збагачує культурні надбання минулого для прийдешніх поколінь. Риторика, як наука і мистецтво переконуючої публічної комунікації, посідає важливе місце в культурному та професійному становленні особистості фахівця освітньої галузі [1].

Мистецтво красномовства не можливо відокремити від історичних, політичних, мистецтвознавчих, духовних, культурних явищ певної епохи. Тому в системі вищої педагогічної освіти риторика повинна вивчатись не лише як комунікативна, але і як культурологічна та естетико-орієнтована дисципліна.

Питання про педагога, його особистісні та професійні якості, специфіку його підготовки та майбутньої діяльності є комплексним та багатоаспектним. Сучасний педагог повинен володіти розвиненою логічною, психолого-педагогічною, комунікативною та, безумовно, риторичною культурою. Кожна з цих складових професійної майстерності педагога заслуговує на окреме дослідження.

У нашій роботі ми розглянемо сутність, можливості, специфічні риси та шляхи розвитку риторичної культури працівника закладу інклюзивної освіти.

В основі педагогічної практики переважно лежать словесні впливи педагога на своїх вихованців. Одним із головних інструментів педагогічного мистецтва є слово [20].

Сила педагогічного слова залежить тільки від педагога: його виховання та освіти, загального розвитку та світогляду, індивідуальних особливостей мислення та емоційного світу, бажання якісно виконувати професійні завдання, а також, головним чином, від рівня розвитку риторичної культури.

Педагог, який сіє зерна знань і вмінь, які дадуть рясні сходи в особі інтелектуально та морально розвиненого майбутнього покоління, розуміє, що одним з головних завдань має бути пильна увага до того, що і як він говорить учням. Тому очевидним є теза, що мовленнєва діяльність педагога – це один із головних чинників його професійного успіху. У зв'язку з цим, не викликає сумнівів і твердження про те, що риторика має бути одним із найважливіших предметів у змісті вищої (і середньої теж) педагогічної освіти.

На жаль, сьогодні цей предмет або відсутній у навчальних планах педагогічних ЗВО, або викладається у недостатньому обсязі лише протягом одного семестру.

Іноді елементи ораторського мистецтва вивчають в руслі таких дисциплін як «Ділове мовлення», «Професійне спілкування», «Культура мовлення» та інших.

Проте, на наш погляд, будучи важливим розділом риторики, культура мовлення не може її замінити, тому що риторична культура передбачає, крім мовної культури, велику кількість інших не менш важливих якостей, серед яких – логічна культура, техніка мовлення, акторська майстерність, психолого-педагогічна культура та культура спілкування. Слід наголосити, що ефективний публічний виступ, як і успішна міжособистісна комунікація, можливий лише за умови виконання всіх перелічених параметрів. Відповідно до положень риторичного мистецтва, якщо хоча б один із цих елементів не виконується, то руйнується весь ораторський виступ або процес міжособистісного спілкування.

Процес оволодіння риторичною культурою складний і тривалий. Розвиток і вдосконалення цієї якості, по суті, відбувається протягом усього свідомого життя. Але базові засади риторичної культури, поза сумнівом, мають бути закладені ще у школі та закладі вищої освіти.

В цьому розділі розглянемо найбільш важливі принципи теорії та практики публічного виступу стосовно педагогічної діяльності та наведемо приклади їх реалізації в освітньому процесі.

Риторика є найбільш ефективним інструментом розвитку педагогічного (академічного) красномовства, яке ми трактуємо як один із родів мистецтва публічного мовлення і, одночасно, як високий рівень ораторської майстерності педагога-науковця. Сферою його застосування є шкільна, студентська та наукова аудиторія [44].

Процес розвитку педагогічного красномовства майбутнього корекційного педагога, на наш погляд, доцільно здійснювати на таких *засадах*:

- ґрунтовне вивчення і майстерне оволодіння рідною мовою (орфоепія, граматики, стилістика, емоційно-образні засоби). Мова, як складна, багатовимірна система, є основою культури. Оволодіваючи мовленням, індивід опановує історичний досвід свого народу. Духовне начало людського життя у всій повноті і цілісності постає в мистецтві словесної взаємодії. Риторика дає можливість експериментувати над мовою як над буттям мислення, виступаючи своєю філософською основою мови;

- аналіз і використання спадщини представників вітчизняного красномовства (Кирило Туровський, Климент Смолятич, Іван Вишенський та ін.), яка є сучасної української риторики [53];

- дослідження і застосування на практиці здобутків видатних представників академічного красномовства минулого і сучасності (Марк Фабій Квінтіліан, М. Максимович, М. Костомаров, І. Галятовський, Феофан Прокопович, Г. Сковорода, Й. Кононович-Горбацький, В. Ключевський, І. Зязюн, Г. Сагач та ін.) [33];

- оволодіння майстерністю художнього слова – виразного, високопрофесійного виконання літературних творів перед аудиторією (знайомство з досвідом видатних читців та акторів, оволодіння методикою підготовки і презентації твору, визначення надзавдання та підтексту, розуміння специфіки виконання творів окремих жанрів, поезії, прози (байки, казки, оповідання тощо) [21];

- використання елементів театрального мистецтва в процесі підготовки майбутніх вчителів (система К. Станіславського, акторський тренінг, розвиток творчих здібностей, вдосконалення вербальних та невербальних засобів комунікації тощо) [50].

Наріжним каменем риторики є принцип (або закон) *гармонізуючого діалогу*. Досить часто публічний виступ сприймається як мовленнєвий вплив активного суб'єкта (оратора, лектора, педагога) на пасивний об'єкт (слухачі, учні). На наш погляд, таке розуміння відносин між оратором і аудиторією глибоко помилкове і є джерелом багатьох непорозумінь, протиріч, конфліктів і поразок в ораторській (педагогічній) діяльності [43].

Відповідно до канонів сучасного ораторського мистецтва, аудиторія (слухачі) зовсім не пасивний об'єкт, на який спрямована активний мовленнєвий вплив оратора, а рівноправний суб'єкт комунікації. Особливо актуальний цей принцип саме в системі педагогічного спілкування. Нагадаємо, що одним із ключових принципів навчального процесу є активність і свідомість учнів.

Слова оратора пробуджують у слухачів думки і почуття. Вони, в свою чергу, погоджуються або не погоджуються зі сказаним, схвалюють або осуджують, радіють або засмучуються, сприймають інформацію зацікавлено або нудьгують, але, у будь-якому випадку, реагують на те, що відбувається, а значить, приймають у ньому безпосередню участь.

Тільки при поверхневому погляді на мовленнєву діяльність оратора складається враження, що слухачі не беруть у ній участі. Насправді вони не лише слухають, але й вступають із оратором у внутрішній діалог.

Отже, будь-який публічний виступ – це внутрішній і зовнішній діалог між промовцем і аудиторією. Потрібно наголосити, що слухач – це завжди суб'єкт, активний учасник мовленнєвої діяльності оратора. Тому головним принципом риторики є діалог.

Однак, діалог за своїми цілями, завданнями і результатами може бути як творчим, що встановлює гармонію між сторонами, що беруть у ньому участь, так і руйнівним, що створює бар'єр між його учасниками (диспут, дискусія, суперечка – це теж різновиди діалогу). Тому основою сучасної риторики є принцип гармонізуючого діалогу. Мета зустрічі оратора та аудиторії полягає у взаємній користі та задоволенні, у досягненні взаєморозуміння та прагненні до подальших зустрічей, у встановленні гармонії між виступаючим та слухачами. Причому головна роль у її досягненні відводиться саме оратору, як організатору, постановнику та координатору публічної комунікації.

Отже, перший закон мовленнєвої педагогічної діяльності – це принцип гармонізуючого діалогу, відповідно до якого перш ніж починати спілкування з аудиторією, потрібно чітко відповісти на запитання: кому, що, як і з якою метою я сьогодні буду повідомляти, а також, як зробити це спілкування доцільним та ефективним.

Для реалізації цієї мети необхідно скласти портрет аудиторії: вік, рівень підготовки, мотиви слухання (навчання), соціальний, статевий, національний склад та інше. Ці фактори необхідно враховувати у педагогічній діяльності.

Другий закон риторики – це *орієнтація на адресата*. Відповідно до нього оратор повинен інформувати адресата про те, яким маршрутом вони разом будуть рухатись від початку промови до її завершення; створювати відчуття неухильного просування до наміченої мети в промові [25].

Чим краще слухач поінформований скільки часу залишилося до фіналу, в якому пункті мовного спілкування наразі він перебуває, куди його спрямовує оратор (до яких висновків). тим краще він сприймає інформацію.

Третій закон – закон *емоційності*. Цей закон вимагає від виступаючого уміння висловити свої емоції в мовленні, зробити мову експресивною,

вербальними та невербальними засобами впливати на емоційний стан аудиторії. Якщо оратор виступає не лише змістовно, аргументовано та цікаво, але й переживає сказане ним емоційно, то його промова викликає відповідний емоційний відгук у аудиторії і думки ідеї, озвучені в ній, набувають особливої переконливості [6].

Четвертий закон загальної риторики – закон *задоволення*. Сутність його полягає в тому, що співрозмовник, аудиторія в процесі і результаті виступу професійного оратора отримують позитивні емоції. Цей закон не слід розуміти прямолінійно. Існує ряд предметів, про які говорити досить важко. Проте, відповідно до цього закону, оратор повинен прагнути до того, щоб його промова не пригнічувала слухача, не викликала почуття безвиході, нудьги та апатії. Промовець ставить собі за мету зробити спілкування приємним, викликати у слухачів почуття радості та оптимізму [9].

Найбільш ефективними засобами досягнення ефекту задоволення від публічного виступу можна вважати:

- різноманітність та багатство мови (цікава інформація, використання риторичних тропів та фігур, афоризмів та цитат);
- доречне використання елементів гумору;
- інтонаційна гнучкість, підвищення та послаблення гучності мовлення, приємний голос тощо [1].

Таким чином, узагальнюючи сказане, наголосимо, що центральним законом риторики є закон гармонізуючого діалогу, який визначає стратегію мовленнєвої поведінки оратора. Інші три закони, по суті, доповнюють та конкретизують його зміст відповідно до різних видів риторичної діяльності.

Педагогічна риторика – один з різновидів риторики, теорія та практика ефективної мовленнєвої комунікації у сфері педагогічного спілкування. Саме тут пролягає зона підвищеної мовної відповідальності, де кожне слово педагога, його манера поведінки негайно знаходять відгук у серцях та думках учнів [43].

Кожен педагог повинен бути професійним оратором, володіти культурою мови, бути для своїх вихованців зразком мовленнєвої поведінки.

Педагогічна риторика є галуззю знань про принципи, закономірності створення та умови ефективності професійного (публічного) мовлення педагога. Виступаючи публічно, педагог реалізується як особистість та фахівець і, водночас, здійснює потужний виховний вплив на інших учасників комунікації [35].

Завдання педагогічної риторики:

- моделювання та побудова ситуацій педагогічного спілкування з метою вирішення різних психолого-педагогічних та риторичних завдань;
- вдосконалення мовного аспекту педагогічного спілкування (культури і техніки мовлення як учнів, так і педагогів);
- попередження та виключення ситуацій розвитку негативного комунікативного сценарію.

У риторичі розроблено загальні принципи та закони мовної поведінки, описані практичні можливості їх використання у різних ситуаціях спілкування. На основі категорій, законів та принципів загальної риторики створюється модель професійної мовної підготовки майбутніх спеціалістів у рамках педагогічної риторики [35].

В освітній галузі риторика допомагає як підвищити якість викладання конкретної дисципліни, так і сформувати пізнавальний інтерес і, як наслідок, підвищити творчу мотивацію до навчання. Педагогічна риторика ставить за мету створення умов, застосування методів та прийомів мовленнєвого впливу для найбільш якісного засвоєння, запам'ятовування та осмислення навчальної інформації.

Педагогічна риторика – це система принципів оптимальної організації мовлення педагога. Ця галузь є комунікативною складовою педагогічної творчості та майстерності.

Педагогічна риторика виконує наступні функції спілкування:

- інформаційно-комунікативна (гностична, що забезпечує пізнання) – функція навчання, набуття предметних знань та соціального досвіду;

- регуляційно-комунікативна, що забезпечує як вибір стратегії та способів взаємодії, так і конкретну організацію діяльності в рамках педагогічної ситуації;

- розвивально-комунікативна функція орієнтована на розвиток особистісних якостей, емоційної культури, естетичної сприйнятливості та художнього смаку. У процесі навчально-мовленнєвої діяльності комплексно реалізуються всі функції спілкування [35].

Отже, педагогічна риторика – одна з сучасних риторичних дисциплін, теорія ефективної мовної комунікації у сфері педагогічного спілкування і практика її оптимізації. Педагогіка – одна із сфер так званої підвищеної мовної відповідальності. Теорія педагогічної риторики розробляється на основі синтезу досягнень таких гуманітарних дисциплін як педагогіка, педагогічна майстерність, професійне спілкування, основи красномовства., психології, соціології, антропології та інших. Вивчення риторики є органічною складовою освітнього процесу, що сприяє формуванню у студентів культури комунікативної діяльності, позитивної мотивації до вивчення літературної та художньої творчості, народного фольклору тощо.

Особливу увагу при відборі змісту вивчення риторики слід приділяти соціокультурній і комунікативній спрямованості, що обумовлює необхідність переосмислення професійної компетентності викладача і використання інтерактивних технологій, методів, прийомів розвитку навичок самостійної творчої комунікативної діяльності та соціально-культурного розвитку особистості студента.

Вивчення риторики у вищому педагогічному навчальному закладі раціонально будувати на основі підходу, що передбачає диференціацію навчання згідно з рівнем розвитку та індивідуальними особливостями особистості майбутнього корекційного педагога. Вибір форм, методів та засобів викладання риторики у ЗВО для майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти також повинен бути обумовлений специфікою цієї діяльності, особливостями комунікації із вихованцями, які мають особливості здоров'я.

1.2. Суть і структура риторичної культури працівника закладу інклюзивної освіти

Як вже було зазначено раніше, головною концептуальною ідеєю сучасного інклюзивного навчання є адаптація освітньої системи до потреб дитини. В даному контексті в якості парадигми розвитку сучасної освіти, можна розглядати інклюзивну освіту, під якою розуміється більш широкий процес інтеграції, що забезпечує однакову доступність освіти для всіх учнів з урахуванням різноманітності їх освітніх потреб та індивідуальних можливостей і пристосування освіти до цих потреб [5].

Гуманістичні основи права на освіту всіх дітей незалежно від статі, раси, національності, мови, майнового і соціального стану, а також інших обставин, в тому числі, стану здоров'я, особливих освітніх потреб законодавчо закріплені у Конституції України та інших нормативно-правових документах.

Дитині надано право вільного вибору освіти відповідно до схильностей і потреб, включаючи надання права вибору форм отримання освіти, організації, що здійснює освітню діяльність [49].

Для реалізації даних положень повинні бути дотримані організаційні, фінансові, методичні, в тому числі кадрові умови. Особлива увага повинна приділятися підготовці педагогічних кадрів до роботи з різним контингентом учнів в умовах інклюзивної освіти.

Враховуючи те, що дитина має право свободи вибору освітнього закладу, на своєму професійному шляху кожен педагог може зустрітися з різним контингентом учнів (обдарованими дітьми, які проявляють видатні здібності; дітьми з обмеженими можливостями здоров'я; дітьми-мігрантами; дітьми з низьким рівнем соціально-психологічної адаптації; діти з порушеннями емоційно-вольової сфери тощо), у просторі однієї освітньої організації, це говорить про те, що сучасний працівник освіти повинен бути готовий до реалізації педагогічної діяльності в інклюзивному освітньому процесі і йому необхідно володіти певним рівнем сформованості риторичної культури [46;3].

У зв'язку з цим, на наш погляд, структура професійної компетентності сучасного педагога зазнає змін.

Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку освіти досі існує соціальне протиріччя між очевидною неминучістю впровадження практики інклюзивної освіти і незабезпеченістю (ні в теоретичному, ні в методичному, ні в практичному аспектах) готовності майбутніх педагогів до роботи в нових умовах, необхідність вирішення якого назріла на даному етапі.

У професійній практиці сучасного педагога інклюзивна освіта є новим напрямком його діяльності. Це говорить про необхідність забезпечення формування його професійної компетентності для роботи з різним контингентом учнів в загальному освітньому просторі вже на етапі професійного становлення майбутнього фахівця даної сфери діяльності.

Необхідність підвищення ролі риторичної культури працівників закладів інклюзивної освіти наразі обумовлена багатьма факторами, в тому числі світовими інтеграційними освітніми процесами, які висувають більш високі вимоги до професійно-педагогічної комунікації, теоретичних знань і практичних навичок спілкування, майстерності взаємодії з вихованцями і колегами, умінь ефективно використовувати телекомунікації, Інтернет, ділове листування у реалізації професійних завдань [46].

На наш погляд, риторичну культуру можна вважати одним із головних критеріїв професійної майстерності корекційного педагога, комплексом якостей, що забезпечує результативну комунікативно-творчу діяльність педагога, зокрема процес педагогічного спілкування із вихованцями, їх батьками та колегами.

На думку О. Залюбівської, риторична культура – це культура публічного мовлення оратора в процесі публічного виступу, а також найвищий рівень ораторської діяльності в цілому. Риторична культура оратора виявляється в усіх формах ораторської діяльності, родах, видах і жанрах красномовства (промова, доповідь, лекція, вітальне слово, виступ на урочистому зібранні тощо).

В результаті синтезу різноманітних підходів О. Залюбівська визначає цю категорію як «комунікативну систему, комплексну характеристику особистості

оратора, яка інтегрує в собі різноманітні риторичні знання, уміння, навички, морально-етичні установки, цінності, його індивідуальні якості» [18].

Риторична культура, на думку О. Залюбівської, включає в себе наступні компоненти:

1) *мотиваційно-ціннісний*: наявність високої мотивації до риторичної діяльності, усвідомлення ціннісних засад ораторського мистецтва;

2) *інтелектуально-творчий*: володіння знаннями з історії, теорії та методики ораторського мистецтва, здатність до створення оригінальних текстів та імпровізації в процесі публічного виступу;

3) *мовностилістичний*: володіння та використання в ораторській творчості норм української літературної мови;

4) *психолого-педагогічний*: задоволення від публічних виступів, усвідомлення значущості цієї діяльності;

5) *виконавсько-артистичний*: харизма оратора, емоційність, експресивність мовлення, майстерне використання невербальних засобів, інтерактивна взаємодія з аудиторією [18].

Узагальнюючи основні підходи до розуміння цієї категорії [2;3;8;13;18], в нашій роботі ми розглядаємо риторичну культуру як комплексне особистісне утворення, яке є результатом засвоєння педагогом закладу інклюзивної освіти базових риторичних знань, розвитку комунікативних умінь і навичок, систематичних виступів перед різними аудиторіями, постійного самовдосконалення в особистісному та професійному аспектах.

Риторична культура працівника закладу інклюзивної освіти включає в себе знання з теорії та методи підготовки й виголошення промов різних родів та видів красномовства, ґрунтовне вивчення та використання у власній ораторській діяльності досвіду видатних представників вітчизняного та світового публічного мовлення, а також відомостей психолого-педагогічного характеру, високий рівень розвитку педагогічної техніки, культури мовлення, артистизму тощо.

Деякі теоретичні та методичні аспекти розвитку і використання у професійній діяльності корекційного педагога елементів риторичної культури

досліджені у працях В. Тарасової [52]. У своєму посібнику дослідниця узагальнює матеріали з історії ораторського мистецтва, розглядає зміст і структуру риторичної культури, зокрема такі її елементи як емпатія, сценічна майстерність, техніка мовлення тощо.

На думку В. Тарасової особливості ораторської діяльності є, перш за все, його імпровізаційний характер та спрямованість на розв'язання специфічних завдань інклюзивної освіти [52].

Публічне мовлення корекційного педагога – це особливий вид комунікативної діяльності, що здійснюється відповідно риторичних канонів, спрямований на дітей із особливими освітніми потребами. Цей вид тексту може бути втілений у різних видах красномовства (бесіда, публічний виступ, розповідь, повідомлення тощо) відповідно до особливостей дитячої аудиторії (вік, індивідуальні характеристики, особливості здоров'я тощо).

«Саме в процесі ораторської діяльності найбільш повно виявляються результати мисленнєво-мовленнєвої діяльності корекційного педагога. Відповідно, розвиток цієї якості має здрібнюватись систематично у різних видах діяльності» [52, с. 27].

Проте, у посібнику В. Тарасової чітко не визначено специфіку риторичної культури корекційного педагога та недостатньо ґрунтовно досліджено її місце у професійній діяльності фахівця цієї спеціальності. Також в цій роботі відсутній розділ присвячений методиці розвитку риторичної культури корекційного педагога (вправи, тренінги, практичні заняття тощо).

Культура мовлення корекційного педагога, на думку ряду дослідників, поєднує в собі такі елементи як виразність, техніка, логіка і культура мовлення, його унормованість, володіння спеціальною термінологією, інтонаційне розмаїття, доречний темпоритм тощо.

Ці елементи повною мірою можна вважати складовими риторичної культури працівника закладу інклюзивної освіти.

Отже, риторична культура корекційного педагога є комплексним утворенням, яке включає в себе наступні компоненти:

- особистісну культуру педагога;
- культуру професійного спілкування (педагог закладу інклюзивної освіти використовує лише доречні мовленнєві засоби);
- культуру корекційно-реабілітаційної та освітньої діяльності;
- культуру слухання [18].

Рівень професійного мовлення корекційного педагога, який володіє розвиненою риторичною культурою, можна визначити за такими критеріями як правильність, зрозумілість, виразність та артистичність.

На думку А. Уварової риторична культура містить наступні компоненти:

- а) професійно-мотиваційна спрямованість на оволодіння мистецтвом виразного і переконливого слова (потреба у професійних знаннях, пізнавальний інтерес до оволодіння мистецтвом виразного слова, утвердження духовних цінностей, моральних норм поведінки; прагнення до професійної самоосвіти, самоствердження, підвищення риторичної і комунікативної культури);
- б) професійні знання;
- в) комплекс спеціальних здібностей і практичних умінь;
- г) педагогічна техніка;
- д) характер і результативність мовлення в різних видах діяльності [54].

Базовим елементом риторичної культури аргументовано можна вважати *комунікативний*, сутністю якого є використання у процесійному спілкуванні найбільш доречних та ефективних мовленнєвих засобів, професійних термінів, також художніх засобів української мови.

Нормативний компонент зобов'язує оратора неухильно дотримуватись літературних норм та правил застосування мовленнєвих засобів. Також відповідно до цього компоненту оратор повинен здійснювати постійний самоконтроль, корегувати власні дії в процесі публічного виступу відповідно до особливостей аудиторії, теми виступу, формату зустрічі та інших чинників [].

Риторична культура включає в себе і знання про психологічні засади процесу мовлення та його сприйняття. Публічний виступ, безумовно, здійснює потужний психологічний вплив на слухачів. У зв'язку з цим, професійний оратор

повинен виявляти *психологічну культуру*, показниками якої можна вважати володіння методами впливу на аудиторію та встановлення контакту з нею, використання прийомів утримання уваги, врахуванні психологічних, соціальних, пізнавальних, психофізичних особливостей аудиторії, володіння навичками керування власним творчим станом в умовах публічності. Отже, *психологічний компонент* аргументовано можна вважати одним із важливих елементів риторичної культури.

У професійній діяльності працівників закладів інклюзивної освіти надзвичайно важливими є етичні якості, а саме виявлення такту, поваги, любові до вихованців, здатність створювати психологічний комфорт.

Ця риса відповідає одній із ключових категорій класичної риторики – етосу. Ще з часів Античності утверджувалась думка, що оратор має бути еталоном суспільної поведінки, людиною високих моральних якостей і чеснот, інакше він не зможе переконати аудиторію в істинності певної ідеї і повести за собою людей [1].

Отже, складовою риторичної культури можна вважати і етичний компонент, що виявляється у доброзичливому ставленні до аудиторії. В роботі педагога закладу інклюзивної освіти не припустима агресія, роздратованість, зверхність та неповага тощо.

Педагог-оратор повинен дотримуватись мовного етикету, що включає в себе формули вітання, звернень, запитань, відповідей, прощань, побажань.

До структури риторичної культури працівника закладу інклюзивної освіти, на наш погляд, потрібно віднести також *естетичний* компонент, який спрямований на формування ціннісного ставлення людини до навколишнього життя, соціуму й самої себе. Відповідно до цього компоненту кожна людина сприймається як унікальна особистість зі своїм світоглядом та багатим внутрішнім світом.

Риторична культура не може існувати і без *культурологічного компоненту*, який передбачає володіння ґрунтовним знаннями з теорії та історії культури та мистецтва, уміння осмислювати культурні процеси та інші явища навколишнього

світу у філософському контексті, осмислення сутності людського буття та інших фундаментальних питань.

До структури риторичної культури корекційного педагога, на наш погляд, потрібно включити й емоційну культуру.

Емоційна культура – це відповідність поведінки педагога етично-моральним нормам. Складовими цієї якості є емоційна чутливість, уважність до вихованця, краса, шляхетність почуттів, думок та їх зовнішнього виразу, вміння відкрити себе, свій внутрішній стан вихованцеві тощо. Важливість емоційного фактору у навчально-виховному процесі підкреслювали психологи та педагоги. Зокрема, Л. Виготський зазначав, що «...емоція не менш важливий агент, ніж думка. Турбота педагога повинна полягати не тільки у тому, щоб учні продумали й засвоїли географію, але й відчули її» [10, с. 105].

Емоційність педагога створює на заняттях атмосферу зацікавленої співтворчості, знімає інтелектуальні й психологічні бар'єри, стимулює пізнавальну активність дітей. З цього приводу Л. Виготський зазначав: «Саме емоційні реакції повинні скласти основу виховного процесу. Перед тим, як повідомити те чи інше знання, учитель повинен викликати відповідну емоцію учня і потурбуватися про те, щоб ця емоція пов'язувалась з новим знанням» [10, с. 106].

По зовнішніх ознаках діти визначають стан, емоції та ставлення педагога. Тому дуже важливо корекційному педагогу майстерно і коректно виявляти свої почуття, знаходити такі форми вербального та невербального впливу, які б відповідали конкретній ситуації та були зрозумілі дітям. Чим різноманітніша палітра психічних проявів педагога на уроці, тим яскравіша його індивідуальність. Розвиток почуттєвої сфери, як складової риторичної культури – важливий напрямок процесу становлення професійної майстерності.

Важливу роль у навчально-виховному процесі відіграє емпатія – здатність педагога відчувати емоції дитини, співпереживати їй на кожному етапі педагогічного спілкування, розрізняти і правильно тлумачити прояви мікро і макроекспресії.

Уміння педагога співпереживати, емоційно ідентифікувати себе з вихованцем (розуміти його почуття й думки) є необхідною умовою встановлення контакту, створення позитивної психологічної атмосфери.

Отже, при формуванні інклюзивної компетентності педагога повинні бути сформовані, в першу чергу, гуманістичні ціннісні орієнтації, що включають в себе уявлення про учня як самоцінного, саморозвиваючогося об'єкта; усвідомлення себе в ролі наставника, організуючого процес ефективної інклюзії з різним контингентом учнів в тому числі з обмеженими можливостями здоров'я та інвалідністю. Слід зазначити, що педагог, що володіє інклюзивною компетентністю, повинен володіти наступними важливими якостями: емпатичністю, рефлексивністю, мобільністю і гнучкістю, здатністю до співпраці, сензитивністю до потреб учнів, товариськістю, комунікабельністю, саморегуляцією [28].

Дослідження в галузі інклюзивної освіти показали, що для повноцінної організації професійної педагогічної підготовки окрім специфічного змісту необхідно підібрати відповідні технології, орієнтовані на творчий розвиток професійної готовності в цілому і формування риторичної культури, зокрема майбутніх педагогів, що включаються в процес інклюзивної освіти [5].

Це забезпечить формування риторичної культури як складової професійної компетентності у працівників системи освіти і дозволить правильно і ефективно вирішувати завдання, пов'язані з навчанням дітей різного контингенту, в просторі однієї освітньої організації.

Вирішення проблеми підготовки педагогів до роботи з різним контингентом учнів дозволить інтенсивно впроваджувати і розвивати інклюзивну освіту в країні; підвищить рівень професійної підготовки випускників педагогічних ЗВО, задовольнить запити всіх споживачів освітніх послуг: особистості, суспільства, держави.

Педагог закладу інклюзивної освіти із високим рівнем риторичної культури володіє здатністю висловлюватися точно, змістовно, зрозуміло, при цьому цікаво

та оригінально, відповідно до етичних норм та особливостей професійної діяльності.

Риторична культура педагога забезпечує високу результативність розв'язання професійних завдань. Риторична культура є показником високого рівня розвитку особистості. Риторична культура працівника закладу інклюзивної освіти впливає на розвиток цієї якості і у вихованців цієї установи.

Таким чином, проблема систематичного та цілеспрямованого розвитку риторичних якостей працівників інклюзивних закладів освіти є актуальною. У зв'язку з цим, на наш погляд, сьогодні у системі професійної підготовки фахівців цього профілю необхідно більше уваги приділяти саме їх комунікативній підготовці, розвитку якостей, які забезпечують успішність майбутньої діяльності: артистизм, риторична культура, техніка і логіка мовлення, креативність, нестандартність мислення тощо.

З метою посилення риторичної складової професійної підготовки майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти потрібне вивчення цілого комплексу дисциплін «Основи красномовства», «Ділове мовлення», «Професійне спілкування», «Виразне читання», «Основи акторської майстерності», «Сучасна риторика» тощо), а також регулярні виступи перед різними аудиторіями (лекції, доповіді, розповіді, участь у позанавчальних заходах) та постійна робота із самовдосконалення цієї якості.

1.3. Виконавський компонент риторичної культури майбутнього працівника закладів інклюзивної освіти

Сучасний працівник закладу інклюзивної освіти повинен втілювати в своїй діяльності найкращі здобутки академічного красномовства минулого і сьогодення. Для цього потрібна розробка новітніх стратегій підготовки педагога до професійної діяльності, яка включає найвагоміші здобутки вітчизняного і зарубіжного ораторського мистецтва.

Процес реформування системи вітчизняної освіти відповідно до європейських стандартів висуває нові вимоги до особистісних і професійних

якостей сучасного педагога (вихователя, вчителя, викладача, працівника закладу інклюзивної освіти закладу), його професійної майстерності, ефективності освітньої та наукової діяльності, риторичних навичок тощо.

Аналіз праць науковців (Я. Білоусова, О. Залюбівська, О. Кісенко Г. Сагач, В. Тарасова, А. Уварова та інших), у яких досліджуються теоретичні та методичні аспекти проблеми розвитку риторичної культури, дозволяє виділити недостатньо розроблені питання, зокрема сутність і структурні компоненти цієї категорії.

В даному розділі нашого дослідження обґрунтуємо сутність характеристики виконавського компоненту риторичної культури та конкретизуємо зміст складових цього компоненту, з'ясуємо їх значення у діяльності працівників закладів інклюзивної освіти та окреслимо шляхи розвитку.

Ще видатні ритори античності (Аристотель, Платон, Демосфен, Горгій, Цицерон, Квінтіліан) серед інших питань пов'язаних з ораторським мистецтвом, пропонували різні підходи до класифікації професійних якостей оратора, які забезпечують високу ефективність риторичної діяльності [43].

Процес підготовки і виголошення промови, відповідно базових принципів класичної риторики, включає в себе такі етапи:

- 1) винахід – розробка ідеї, концепції майбутнього виступу;
- 2) розташування – етап визначення структури промови, логіки викладу, компонування інформаційних блоків;
- 3) словесне оформлення думки – етап, на якому відбувається власне написання тексту промови, його стилістична обробка, прикрашання художніми засобами;
- 4) запам'ятовування – використання засобів мнемотехніки з метою якісного збереження інформації у довготривалій пам'яті, а також постійне тренування шляхом застосування відповідних вправ і засобів;
- 5) виголошення – презентація авторської промови на актуальну тему. На цьому етапі провідну роль відіграють саме виконавські уміння і навички оратора: володіння голосом, його тембральні характеристики, темпоритм, інтонаційна

гнучкість; майстерність невербальної поведінки: жести, міміка, пластика тіла, зовнішній вигляд [43].

Таким чином, останній етап цього процесу (акція), по суті, є втіленням на практиці виконавського компонента риторичної культури сучасного працівника закладу інклюзивної освіти. Цей етап ораторської творчості, на наш погляд, має найбільш важливе значення в ораторській діяльності.

У працях сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників (Г. Онуфрієнко, О. Залюбівська, Д. Карнегі, Л. Мацько, О. Мацько, Г. Сагач, П. Сопер та ін.) виділено, зокрема, наступні елементи виконавської майстерності красномовця:

- майстерність виступу перед аудиторією (створення позитивної психологічної атмосфери, інтерактивний характер взаємодії зі слухачами, імпровізація, здатність вести коректну дискусію);

- артистизм (харизма оратора, виразність емоційних проявів, естетика поведінки);

- культура мовлення (професійне дихання, чітка дикція, яскравий тембр голосу, витривалість голосового апарату, дотримання норм літературної мови);

- культура невербальних засобів комунікації (пластика тіла, міміка, жестикуляція, постава, мізансцена);

- імідж оратора (вираження індивідуальних якостей в процесі публічного мовлення, унікальна манера виступу, привабливий зовнішній вигляд) [].

В цьому розділі розглянемо докладніше основні складові виконавського компоненту риторичної культури корекційного педагога.

Риторична культура сучасного педагога виражається в умінні встановити контакт з учнівською аудиторією, викликати зацікавленість у вивченні певної дисципліни, стимулюванні інтелектуальної та творчої активності і, як наслідок, підвищенні успішності освітньої діяльності. Риторична культура педагога, по суті, втілюється в процесі розв'язання наступних завдань ораторського мистецтва: інформування, переконання, спонукування до дії та створення почуття естетичного задоволення у слухачів [33].

Професійний оратор з метою привернення уваги та встановлення емоційного контакту з аудиторією починає свій виступ із підготовлених вступних слів: привітання, звернення до присутніх з акцентом на їх позитивних рисах, апеляція до місця і часу проведення заходу, актуалізація теми виступу, доречне використання ораторських прийомів [15].

Встановленню міцного психоемоційного зв'язку з аудиторією сприяють і невербальні засоби: доречна і природня жестикуляція, струнка постава, зоровий контакт із присутніми [1]. Зрозуміло, що для постійної підтримки зорового контакту із класом необхідне вільне володіння навчальним матеріалом.

Увагу аудиторії потрібно утримувати протягом тривалого періоду. Досягти цього можливо завдяки змістовності і логічності мовлення педагога; елементам проблемного навчання; цікавим фактам; літературному багатству мовлення (використання таких художніх засобів як метафора, гіпербола, порівняння, алітерація); інтерактивним методам (бесіда, дискусія, мозковий штурм); зміні темпоритму, інтонації, гучності мовлення; засобам наочності; використанню елементів гумору, що виражається в нестандартній, комічній інтерпретації фактів, явищ, подій, ситуацій, а також умінні дотепно відреагувати на запитання, репліки аудиторії тощо.

Важливу роль у структурі виконавського компонента риторичної культури відіграє також *пафос*, тобто вираження емоційного ставлення оратора до предмету промови, до явищ навколишньої дійсності, які з ним пов'язані [6].

Щира схвильованість певною проблематикою, яка знаходить вираз у звучанні голосу, погляді й інших вербальних та невербальних засобах, викликає аналогічні почуття у вихованців, спонукає уважно слідкувати за викладом теми, справляє сильне враження.

На наш погляд, ще одним елементом виконавського компоненту риторичної культури є *артистизм* педагога.

Артистизм – це, з одного боку, спеціалізована здібність, творча обдарованість, а з іншого – високий рівень професіоналізму у певній сфері [3]. У професійній

діяльності педагога артистизм – це показник педагогічної майстерності, який виражається в усіх формах, методах і прийомах освітнього процесу [38].

У працях сучасних дослідників артистизм в діяльності педагога розглядається як характеристика особистості вчителя; здатність до перевтілення, здатність до імпровізаційного, органічного та природного існування в умовах педагогічного процесу.

Акторська майстерність педагога за своєю структурою включає ті ж елементи, що і майстерність театрального актора. У цьому плані дуже корисне вчення відомого театрального режисера К. Станіславського, відповідно до якого, на наш погляд, кожен педагог повинен добре рухатися, володіти своєю мімікою та жестами, правильно дихати, мати багату уяву, вміти спілкуватися з різними людьми тощо [50].

Одна з головних порад великого режисера – кожний обов'язок намагатися перетворювати на ініціативу. Це допоможе педагогові позбутися зайвих конфліктів з вихованцями, стресів, образ і неприємностей.

Важливу роль розвитку акторської майстерності педагога відіграють психологічні процеси: пам'ять, увага, уява та інші. Психологічні процеси є засобом вираження ставлення педагога до різних педагогічних ситуацій і становлять психофізичну основу театральної педагогіки

Важлива складова педагогічного таланту, яка ріднить його з талантом актора, — це потреба у самовираженні. Крім цього, майстерність педагога реалізується через цілу низку елементів, що задають схожість його професійної діяльності з професійною діяльністю актора. Перший елемент – наявність «надзавдання».

«Надзавдання» ролі – це ідея, яка впливає на творче самопочуття актора і надихає його. Вона підпорядкована надзавданню вистави і надзавданню людини-артиста. Актор може увійти у творчий стан лише у тому випадку, коли у нього є головна мета: зрозуміти, наповнити власним змістом, зігріти почуттям ідеї драматурга, тим самим викликати у глядачів відповідні думки та емоції [50].

«Надзавдання» педагога – це кінцева мета навчально-виховного процесу, перспектива навчання, стратегічний план, здатність педагога розглядати будь-яке

завдання у науковому, світоглядному та моральному контексті. Чим багатша особистість вчителя, його досвід, творчі здобутки, тим краще він усвідомлює «надзавдання» своєї діяльності.

Отже, визначення «надзавдання» уроку та навчально-виховного процесу допомагає педагогу мобілізувати творче самопочуття, осмислити окремі явища і завдання з точки зору їх перспектив та прийняти більш ефективне рішення. У педагога повинне бути і власне «надзавдання», сформоване на основі особистих думок, почуттів, поглядів, із врахуванням особливостей уроку, учнівської аудиторії, специфіки навчальної дисципліни.

«Надзавдання» для актора – це найвищий рівень розумової активності людини у вирішенні творчих завдань. І для педагога, і для актора «надзавдання» є джерелом енергії, яке визначає їх поведінку.

В основі формування та вираження «надзавдання»:

– раніше накопичений досвід (теоретичні знання, результати рефлексії); – здатність до самовираження, природність поведінки, відсутність страху припуститися помилки; – проникнення в систему мотивів учнів, почуття емпатії; – емоційні переживання педагога.

Другий елемент – фізичний та психологічний тренінг. Це означає здатність регулювати своє самопочуття, керувати ним. Вміння активізувати себе або розслаблятися залежно від ситуації, швидко відновлюватися після фізичних та емоційних навантажень досягається спеціальними вправами та тренуваннями. Психологічний тренінг допомагає налаштуватися на урок.

Третій елемент – вміння завоювати аудиторію та керувати нею. Поєднання голосу, слів, погляду, жестів, ритміки завжди індивідуальне.

Четвертий елемент – правда життя. У творчості не можна допускати нічого хибного, фальшивого, приблизного.

П'ятий елемент – здатність відчувати, переживати емоційний стан учня й впливати на нього. Для цього треба вміти аналізувати логіку найпростіших фізичних дій [50].

Видатний педагог А. Макаренко, говорячи про необхідність оволодіння вчителем прийомами організації власної поведінки і впливу на учня, використовував поняття «педагогічна техніка», складовими якої вважав «...мистецтво постановки голосу, мистецтво тону, погляду, повороту. І є ще багато таких ознак майстерності, прямих звичок, засобів, які кожний педагог, кожний вихователь повинен знати» [30, с. 234]. А. Макаренко наголошував на важливості розвитку педагогічної техніки, оскільки випускники педагогічних інститутів не знають, як треба говорити з учнями, як сидіти, стояти, як слід пройти по сходах тощо [30].

Говорячи про необхідність розвитку артистичних якостей майбутнього педагога зазначав: «Не може бути хорошим той вихователь, котрий не володіє мімікою, котрий не може надати своєму обличчю необхідного виразу або тримати свій настрій. Я впевнений, що в майбутньому у педагогічних вузах обов'язково буде викладатися і постановка голосу, і поза, і володіння своїм організмом, і володіння своїм обличчям, і без такої роботи я не уявляю собі роботи вихователя» [122, с. 178-179].

Складовою педагогічного артистизму є також *зовнішня привабливість* учителя, яка включає чарівність, природність поведінки, виразність міміки, жестикуляції, пластики, охайну зачіску, вміння одягатися зі смаком, відповідно до вимог сучасного стилю тощо. Ці якості складають професійний імідж педагога.

А. Макаренко вважав, зовнішність у житті людини має велике значення, тому від педагогів вимагав не тільки охайності, але вишуканості, привітності, ввічливості, вміння красиво ходити, стояти, говорити [31].

Отже, артистизм – це особистісна якість педагога, якому притаманні естетичні риси стилю життя та діяльності. Творчий характер педагогічної діяльності є найважливішою її об'єктивною характеристикою. Вона обумовлена тим, що різноманіття педагогічних ситуацій, їх неоднозначність вимагають варіативних підходів до аналізу та вирішення завдань, що з них випливають.

На думку Ж. Ваганової творчість – це діяльність, що породжує щось нове, що раніше не було, на основі реорганізації наявного досвіду та формування нових

комбінацій знань, умінь, продуктів. Творчість має різні рівні. Для одного рівня творчості характерне використання вже існуючих знань та розширення сфери їх застосування; на іншому рівні створюється зовсім новий підхід, що змінює звичний погляд на об'єкт чи область знань [28].

Таким чином, сьогодні вчені-педагоги все частіше приділяють увагу педагогічній майстерності, особливо акцентуючи при цьому на такій її складовій як педагогічний артистизм, який впливає на особистість дитини. Сучасний педагог, як основний організатор діяльності дітей, повинен опанувати та активно застосовувати на практиці прийоми педагогічного артистизму.

До переліку складових виконавського компонента риторичної культури слід включити і здатність до *імпровізації*. В ораторській діяльності імпровізація – це творчий процес відгуку на ситуативні чинники. Здатність до імпровізації базується на професійному і особистісному досвіді, ґрунтовних фахових знаннях, загальній ерудиції та світогляді, а також таких творчих здібностях як креативність, уява, фантазія та інших, розвинених комунікативних навичках комунікації тощо.

Імпровізувати – означає виконувати художній твір, створюючи його у момент виконання або проголошувати промову не готуючись, попередньо не написавши її.

Педагогічна імпровізація – це здатність швидко та ефективно розв'язувати ситуативні педагогічні задачі.

У процесі імпровізації педагог реалізує один з трьох типів поведінки:

- «вчитель-соліст», котрий діє не враховуючи зовнішні фактори, реакцію учнівської аудиторії; імпровізація здійснюється на основі мимовільних асоціацій, образів, думок і не досягає очікуваного результату;

- «вчитель-камертон», котрий миттєво реагує на всі прояви активності учнів, намагається діяти у відповідності із зовнішніми факторами.

- «вчитель-імпровізатор» – найбільш ефективний тип поведінки, який передбачає уміння імпровізувати на основі заздалегідь продуманих дій; в залежності від зовнішніх обставин, тим самим збагачувати, вдосконалювати

попередній задум [8].

Педагог, який володіє розвинутими риторичними здібностями, здійснює процес педагогічного спілкування на імпровізаційному рівні, надає можливість кожному вихованцю творчо діяти у напрямку розв'язання запропонованої проблеми.

Отже, здатність до імпровізації відіграє надзвичайно важливу роль у діяльності педагога-оратора.

Розглянуті вище елементи виконавського компоненту риторичної культури формують у вихованців привабливий образ педагога, його ораторський імідж, який, на наш погляд, можна вважати найвищим рівнем втілення риторичної культури.

Імідж (від англ. *image* - образ) – це комплекс якостей особистості оратора, за яким його сприймає аудиторія. По суті – це особистісна і професійна чарівність промовця, харизматичність, уміння яскраво та ефектно презентувати себе, візуальний образ, в якому відображені індивідуальні, соціальні та професійні характеристики людини. Імідж має надзвичайно важливе значення в будь якій публічній професії (театр, сфера медіа, освіта, естрада, політика тощо).

Ми визначаємо термін професійний імідж педагога, як комплекс якостей об'єктивного та суб'єктивного характеру, що забезпечує позитивне сприйняття учнями особистості вчителя і сприяє оптимізації процесу педагогічного спілкування.

Ораторський імідж складається з таких головних елементів :

1) зовнішній вигляд: одяг, взуття, зачіска, аксесуари, що впливають на сприйняття особистості оратора та інформації, яку він повідомляє аудиторії. Охайний, вишуканий, випрасуваний, стильний одяг сприяє створенню привабливого ораторського іміджу;

2) мова: важливою частиною іміджу педагога є професійне володіння багатством рідної мови (грамотність, унормованість, лексикон, використання фразеологізмів та інших літературних засобів тощо). Спілкуючись з учнями,

учитель не повинен забувати про емоційне забарвлення, тон мовлення, від якого залежить їх емоційний стан і мотивація;

3) індивідуальна манера виступу. Інформація краще сприймається і запам'ятовується тоді, коли оратор має яскраву манеру виступу, яка виявляється в особливостях мовлення, звучання голосу, оригінальності вираження думок, поведінці, використанні артистичних прийомів техніки, підкріпленні казаного доречними невербальними засобами;

4) природність поведінки – один із найбільш важливих чинників професійного публічного виступу. Аудиторія чекає від промовця цікавої, щирої бесіди щодо актуальних питань сучасності. Виступ педагога-оратора перед вихованцями – це діалог на позиції дорослий-дорослий [8]. Природна манера виступу, розмовність виступу позитивно впливає на психологічний стан учнів, активізує їх пізнавальну та творчу діяльність.

5) харизматичність – це вираження індивідуальності оратора, привабливість його особистості. Харизматичний оратор гарантовано викликає значний інтерес у аудиторії до своєї особистості та питань, які він порушує у своєму виступі [6].

Індивідуальність для оратора, за виразом Д. Корнеги, – це цінне надбання, яке потрібно дбайливо розвивати [22]. Можна аргументовано стверджувати, що усі видатні оратори в історії людства були харизматичними особистостями із яскраво вираженими індивідуальними рисами.

Цей чинник є надзвичайно важливим, особливо в діяльності працівників галузі освіти, в тому числі і корекційної. Таким чином, сучасний педагог, безумовно, має бути харизматичною особистістю, яка володіє розвиненою риторичною культурою.

Отже, виконавський компонент можна вважати одним із базових структурних елементів риторичної культури працівника закладу інклюзивної освіти.

Професійний публічний вступ сучасного педагога (лекція, доповідь, повідомлення, розповідь тощо) неможливий без розвинених виконавських

навичок: чітка дикція, артистизм, доречне використання невербальних засобів комунікації, зовнішній вигляд, гучний, приємний голос.

Тому, на наш погляд, важливим напрямком науково-методичних досліджень є розробка нових та вдосконалення вже існуючих методів та прийомів розвитку зазначених якостей у професійній діяльності майбутнього працівника закладу інклюзивної освіти. Особливу увагу сьогодні потрібно приділяти розвитку риторичної культури корекційного педагога.

Висновки до розділу 1

Сьогодні важливою частиною загальної культури людини стала риторична освіченість, оскільки в сучасному інформатизованому суспільстві зростає кількість і популярність професій із посиленою комунікативною відповідальністю.

Повноцінну й відповідну до вимог часу риторичну освіченість вимагають управлінська, дипломатична, юридична, наукова, освітянська й багато інших галузей. Важко назвати професії, де б майстерне володіння словом як універсальним інструментом думки і переконання було непотрібним, проте в багатьох галузях інтелектуальної діяльності (насамперед у педагогіці) це стає визначальною запорукою професійного успіху та обов'язковим атрибутом іміджу інтелігентного і компетентного фахівця.

Отже, необхідність формування риторики як наукового напрямку і навчальної дисципліни ще в 90-і роки ХХ століття була викликана культурно-історичними, психологічними, комунікативними, соціально-політичними, економічними передумовами.

Риторична освіченість допомагає кожному розуміти потреби слухача, аудиторії; упевнено почувати себе в ситуаціях, коли необхідно повідомити, проаналізувати, підсумувати тощо; виголосити доповідь на широкий загал; оптимально організувати та креативно скерувати свою мисленнєво-мовленнєву діяльність; коректно й доцільно використати методи риторичної аргументації;

відповідально ставитися до кожного слова, досягаючи високої культури мислення, мовлення і спілкування й посилюючи комунікативну інтуїцію.

Сьогодні вітчизняні заклади вищої освіти повинні готувати висококультурну, творчу, риторично компетентну особистість, яка реалізується в процес гуманістичного діалогу зі своїми вихованцями та колегами. У зв'язку з цим, одне із провідних завдань сучасної освіти полягає у підвищенні якості мовлення педагога, як одного із базових елементів його професійної діяльності. Тому риторика має посісти провідне місце у системі вищої педагогічної освіти.

По суті, весь досвід, культурний спадок людства передається новим поколінням саме через символічну його фіксацію у слові й тексті. Тому можна стверджувати, що риторика, як мистецтво створення та публічного виголошення текстів на актуальні теми сьогодення, сприяє збереженню відомостей про здобутки людства у різних сферах: політиці, освіті, культурі, медицині, юриспруденції, соціальній сфері тощо.

Одним з найважливіших елементів професійної діяльності сучасного корекційного педагога є риторична культура – складне, багатоаспектне поняття, яке на практиці реалізується шляхом виконання чотирьох основних завдань вмілого промовця – інформувати, переконувати, спонукати до дії, викликати почуття естетичного задоволення.

Риторична культура працівника закладу інклюзивної освіти як інтегративна характеристика його особистості є результатом його особистісного і професійного зростання в процесі професійної діяльності, основними компонентами якого є комунікативна спрямованість, риторичні знання уміння й навички, гуманістична установка, комунікативна креативність, які в комплексі забезпечують ефективність педагогічної діяльності.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПРАКЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

2.1. Роль і місце риторики у системі підготовки до професійної діяльності майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти

Сучасна вітчизняна освіта, перебуваючи в стані кардинальної трансформації, потребує педагога-майстра, який досконало володіє професійним мовленням, має розвинені творчі здібності, продукує оригінальні ідеї, нестандартно підходить до розв'язання педагогічних задач, здатний до постійного підвищення фахового рівня, самовдосконалення, перебудови власної діяльності відповідно до змін і вимог суспільства [12].

В найвищій мірі зазначені професійно-необхідні елементи виявляються в діяльності сучасного педагога. На наш погляд, одним із найефективніших інструментів реалізації професійних завдань колекційного педагога є риторична культура.

Однак, процес розвитку цієї інтегративної якості у майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти відбувається, як правило, стихійно. Значна частина як майбутніх, так і діючих корекційних педагогів не достатньо володіє риторичною культурою, що виявляється в незадовільному володінні технікою мовлення, незнанні закономірностей, правил, особливостей публічного мовлення, неефективному використанні риторичних прийомів в процесі читання лекцій чи виступів на конференціях, відсутності риторичної рефлексії, необхідної для професійного зростання тощо.

Таким чином, слід зауважити, що у своїй професійній діяльності сучасні педагоги орієнтовані більшою мірою на передачу інформації в традиційному варіанті її викладу, ніж на використання наукового знання як засобу формування світогляду, творчого розвитку, особистісного і професійного становлення дітей.

Аналіз причин низького рівня риторичної культури викладачів дозволив виділити наступні проблемні аспекти:

- незважаючи на наявність деяких теоретичних передумов, значної кількості наукових досліджень і наявності певного практичного досвіду формування ораторських якостей педагога, на сьогодні не існує однозначного визначення риторики як науково-педагогічної галузі, яка не тільки вивчає проблеми ефективної публічної комунікації, але і розв'язує завдання оптимізації навчально-виховного процесу. Також відсутня загальноприйнята система розвитку риторичної культури майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти;

- відсутнє чітке розуміння статусу, сутності, місця, функцій, специфіки риторичної культури педагога в світлі сучасних завдань вітчизняної освіти, що визначають процес її модернізації;

- у педагогічній науці залишається відкритим питання про те, за яких умов можливий ефективний розвиток риторичної культури;

- не розроблений методичний комплекс риторичного становлення майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти.

В контексті означених суперечностей актуальною і перспективною в науково-методичному аспекті постає проблема системного, цілеспрямованого, спеціально організованого розвитку риторичної культури майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти.

Риторична культура, як зазначалося раніше, є невід'ємною частиною професійної компетентності педагога та одним із найважливіших показників педагогічної майстерності, об'єктивним чинником результативності навчання і виховання, своєрідною моделлю майбутньої мовленнєвої поведінки його вихованців. В силу публічності педагогічної професії педагог, як носій громадянської самосвідомості, має бути творцем і транслятором елітарної мовленнєвої культури, яка є зразком та мовним ідеалом для дітей у їх самостійній мовотворчій діяльності.

Мовлення педагога має поліфункціональний характер. Використовуючи стилістичне багатство рідної мови, він не лише знайомить дітей зі здобутками у певній науковій галузі, але й долучає їх до історії українського народу, виховує

історичну пам'ять, шанобливе ставлення до вітчизняної культурної спадщини, формує навички ефективного спілкування.

Тому педагог-ритор в своїй професійній діяльності повинен широко використовувати мовленнєве багатство свого народу (фразеологізми, приказки, прислів'я, легенди, апокрифи, тощо) як засіб виразності та впливу на мовну свідомість вихованців [20]. Тому, з одного боку, риторична культура є явищем глибоко національним, фундаментом якого виступає рідна мова, історія та культура, а з іншого, вона носить індивідуально-творчий характер, оскільки відображає індивідуальний стиль мислення, вербального і невербального спілкування оратора.

Вміння яскраво, образно, переконливо, аргументовано, емоційно донести до свідомості дітей важливі духовні цінності людства, вільне володіння засобами вербального та невербального спілкування; вміння організувати інтерактивну взаємодію, створювати позитивну атмосферу на занятті, впливати на розум, почуття і волю учнівської аудиторії – основні пріоритети професійної діяльності майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти, які є складовими риторичної культури.

Цінність риторичної культури полягає в тому, що вона сприяє розвитку у дітей системи якостей, необхідних для дорослого життя. До них ми відносимо: здібності та вміння мислити і діяти концептуально (здатність до філософського осмислення явищ педагогічної дійсності і розробки стратегії власної поведінки в нових умовах), комунікативну компетентність (високий рівень володіння мовленням в різноманітних ситуаціях спілкування), ораторську майстерність (володіння методикою підготовки і виголошення промов різних видів, використання ораторських прийомів, засоби підтримки уваги аудиторії), індивідуальний професійний «імідж» тощо [8].

Практичне розв'язання означених вище завдань можливе, на наш погляд, шляхом використання в освітньому процесі здобутків педагогічної риторики, яка має багаті традиції виховання риторичної культури у школярів і студентів. Сьогодні мова йде про оновлення і розширення змісту, форм і методів цієї

науково-мистецької дисципліни у вищій школі. Наслідуючи найкращі зразки вітчизняного і зарубіжного красномовства (перш за все академічного) сучасні дослідники (Я. Білоусова, О. Залюбівська, Л. Мацько, О. Мацько, Г. Сагач, А. Уварова) вдосконалюють зміст сучасної шкільної і вузівської риторики, досліджують її жанрово-стилістичні особливості стосовно специфіки кожного навчального предмета, здійснюють розробку нових

В сучасних суспільно-культурних умовах риторика розширює сфери впливу, охоплює різноманітні види спілкування, в тому числі педагогічне, зберігає і збагачує культурні надбання минулого для прийдешніх поколінь. Риторика, як наука і мистецтво переконуючої публічної комунікації, посідає важливе місце в культурному та професійному становленні особистості фахівця освітньої галузі.

Риторика покликана формувати не тільки мовленнєву культуру, але й комунікативну моральність, етику спілкування (толерантність, безконфліктність, увагу до співрозмовника, дотримання норм мовленнєвого етикету та ін.), артистизм, культуру мислення тощо.

На основі узагальнення праць українських і закордонних фахівців можна стверджувати, що риторика – це теорія і практика оптимізації мовленнєвого спілкування за допомогою доцільного використання лінгвістичних та екстралінгвістичних засобів, комунікативно адекватної цільової установки, а також психологічних, соціокультурних та інших чинників [55].

Отже, узагальнюючи сказане, ми доходимо висновку щодо необхідності розробки науково-методичної системи розвитку риторичної культури майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти, яка включатиме такі елементи:

- наукове обґрунтування місця, ролі і потенційних можливостей риторичної культури в реалізації завдань інклюзивної освіти;
- спеціалізований тезаурус, що включає ключові поняття цієї проблематики: культура, риторика, ораторське мистецтво педагога, педагогічна риторика, академічне красномовство і відбиває співвідношення між ними;

- визначення предметної, функціональної і змістовної областей поняття риторична культура майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти з урахуванням специфіки сучасної соціокультурної ситуації і характеру професійної діяльності;
- методика розвитку ораторських якостей на основі здобутків вітчизняного і зарубіжного академічного красномовства;
- розробка та реалізація спеціальних програм інтегрованих курсів та спецкурсів адаптованих до специфіки роботи в інклюзивній освіті з «Ораторського мистецтва», «Риторики», «Академічного красномовства», «Виразного читання» в процесі навчання в магістратурі, підвищення кваліфікації, в роботі інститутів післядипломної освіти;
- активізація спільного пошуку та співпраці викладачів педагогіки, риторики та культури мовлення із залученням професійних акторів, режисерів, психологів, культурологів щодо вивчення сучасних досягнень у галузі публічного мовлення;
- риторичні тренінги з формування знань, умінь і навичок підготовки та виголошення промов різних видів (лекція, наукова доповідь, розповідь тощо), ведення дискусії, залучення слухачів до діалогічної взаємодії, використання ораторських прийомів у педагогічній діяльності;
- комплекси для самостійної роботи: навчально-методичне забезпечення, електронні підручники, спеціалізовані Інтернет-ресурси;
- участь у конференціях (традиційних і он-лайн) присвячених проблемам вдосконалення професійної (мовленнєвої) майстерності сучасного педагога.

На основі аналізу праць сучасних дослідників риторики С. Абрамовича, В. Будянського, Д. Будянського, Л. Мацько, Г. Сагач та інших, а також узагальнення власного педагогічного досвіду визначимо етапи формування риторичної культури майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти, які

базуються на основних розділах класичної риторики таких, як: інвенція, диспозиція, елокуція, елоквенція, меморія, акція [9].

Розглянемо докладніше кожен розділ класичної риторики в контексті проблеми формування риторичної культури.

Першим етапом процесу роботи над промовою (для вчителя – науковою доповіддю, матеріалом уроку чи позакласного заходу) є *інвенція* (лат. *inventio* – винахід, вигадка) – розділ класичної риторики, в якому розробляються питання винайдення задуму, ідеї, формулювання гіпотези майбутнього виступу.

На цьому етапі педагог, перш за все, визначає проблему, формулює тему, систематизує власні знання про предмети, явища, категорії історичної науки, які стануть предметом промови, потім порівнює їх зі знаннями, якими володіють інші учасники і визначає, який предмет і в якому обсязі він повинен представити у промові. Основне в інвенції – вдало, доречно вибраний предмет розмови і намір його представити та розкрити так, щоб досягти здійснення задуму [33].

Диспозиція (лат. *dispositio* – розташовую, розмішую) – це другий розділ риторики, в якому формулюються основні поняття про предмет виступу і визначаються правила оперування поняттями, тобто формуються аналогічні процедури.

Основне призначення гарної диспозиції, тобто на етапі побудови промови, – запропонувати цілий набір положень і в такій послідовності, щоб вони не суперечили одне одному, а конкретно переміщувалися з однієї частини в іншу аж до закономірного висновку. При вивченні цього розділу риторики студенти оволодівають знаннями щодо доречної організації навчального матеріалу.

Розробки попередніх етапів (інвенції і диспозиції) набувають конкретного мовного вираження в *елокуції* (лат. *elocutio* – висловлююсь, викладаю) – третьому розділі класичної риторики, в якому розкриваються закони мовного вираження предмета спілкування [43].

Це сфера використання мовних засобів, з метою найбільш точного і ефективного вираження думки. На етапі елокуції розвинулося вчення про стилі. Цей

розділ риторики називають найкрасивішим. Саме він приводить вчителя-оратора до мети.

Складовою частиною елокуції є *елоквенція* – найбільший розділ риторики, в якому досліджуються фігури слова (тропи) і фігури думки (риторичні фігури). Майбутні працівники закладів інклюзивної освіти на цьому етапі вивчають особливості використання прикрашальних засобів ораторами від давнини і до сьогодення. На основі аналізу найвидатніших шедеврів красномовства студенти виявляють найбільш сильні прийоми, і за рахунок цього збагачують власний ораторський арсенал [43].

Проведення конкурсів ораторської майстерності, під час яких студенти виголошують промови видатних ораторів, сприяє утвердженню погляду на тропи і фігури як на творчі елементи мови, що відбивають специфіку творчого мислення, художнього бачення предмета мовлення, а не пусті прикраси.

Наступний розділ риторики, у якому досліджуються методи запам'ятовування промови таким чином, щоб засвоїти не тільки фактичну інформацію, а й образність, цікаві деталі, отримав назву меморія (лат. *memoria* – пам'ять, згадка). В процесі роботи на цьому етапі оволодіння риторичною компетентністю студенти вивчають і застосовують на практиці мнемотехніку, яка включає систему методів, прийомів запам'ятовування матеріалу, швидкого відтворення, розвитку оперативної пам'яті, уміння користуватися набором різноманітних знань, якими володіє промовець. Вивчення досвіду ефективного використання пам'яті видатних ораторів (зокрема «римська кімната» Цицерона), читців, акторів, педагогів, психологів є надзвичайно важливим саме для вчителів історії, які в своїй професійній діяльності постійно оперують великою кількістю дат, цифр, географічних назв, імен видатних постатей, цитат тощо [33].

Найвідповідальнішим етапом риторичної діяльності вважається вже згадана нами *акція* (лат. *actio* – дія, дозвіл), призначення якого полягає в тому, щоб зовнішньо і внутрішньо підготувати педагога-оратора до виступу. Саме під час безпосередньої взаємодії з учнями має реалізуватися вся тривала попередня підготовча робота. Важливими на цьому етапі є самоконтроль вчителя, вміння

коригувати свої дії, відповідно до змін, які постійно відбуваються в процесі педагогічного спілкування, мобілізувати свої сили, активізувати і довгий час утримувати увагу учнів, спрямовувати їх пізнавальну і мовну активність.

Вчитель повинен мати належний зовнішній вигляд, досконало володіти технікою (професійне дихання, дикція, сила звучання голосу, тембр) і логікою (відсутність суперечності між основними інформаційними блоками, логічні наголоси, паузи) мовлення, доречно і артистично використовувати невербальні засоби (міміка, жестикуляція, постава, хода, кінесика), тобто бути для учнів взірцем мовної і мовленнєвої культури.

Після виступу, проведення уроку чи виховного заходу настає етап *релаксації* (від. лат. *relaxatio* – зменшення, ослаблення). Досвідчений педагог-оратор на цьому етапі обов'язково ще раз програє в уяві свій виступ, проаналізує його сильні і слабкі елементи і зробить відповідні висновки на майбутнє [6].

При вивченні цього розділу студенти повинні оволодіти різноманітними техніками аутотренінгу, самонавіювання, розвивають здатність до самооцінки, самокритики і самокорекції.

Найбільш ефективним методом формування риторичної культури магістрів спеціальності «Спеціальна освіта», на наш погляд, є безпосередня практична публічна мовленнєва діяльність: виступи на наукових конференціях, семінарських і практичних заняттях, проведення диспутів, тренінгів, уроків, виховних заходів під час проходження педагогічної практики, участь у святкових заходах факультету, університету тощо. Цей вид роботи повністю відповідає одному із правил Дейла Карнегі: «Практикуйтеся! Практикуйтеся! Практикуйтеся!» [22, с. 9].

Таким чином, викладене вище дозволяє стверджувати, що в сучасних освітніх реаліях риторика як мовотворча, культурологічна, професійно-орієнтована дисципліна повинна посісти гідне місце у системі підготовки майбутніх працівників галузі освіти, особливо корекційних педагогів.

Наразі в усьому світі оволодіння професійною риторичною майстерністю є невід'ємним елементом підготовки спеціалістів практично будь-якого профілю.

Особливо це стосується вищої педагогічної освіти, і зокрема процесу підготовки майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти, відповідальних за інтелектуальне, духовне, психологічне становлення та фізичний розвиток дітей із особливостями здоров'я.

Важливим елементом професійної майстерності корекційного педагога є риторична культура, яку ми визначаємо як систему, що складається із риторичних знань, умінь, навичок, особистісних якостей, яка забезпечує високу результативність педагогічної діяльності, зокрема формування в учнів ґрунтовних знань з історії, уміння давати обґрунтовану оцінку історичним подіям і постатям, виховання морально-етичних і патріотичних ідеалів, розвиток ораторських здібностей.

Головним результатом процесу формування риторичної культури має бути високодуховна, високоінтелектуальна, самобутня творча особистість педагога, здатна виконувати професійні завдання на високому рівні та досягати найвищих результатів у справі навчання та виховання дітей із особливостями здоров'я.

2.2. Тренінг у науково-методичній системі розвитку риторичної культури майбутнього працівника закладу інклюзивної освіти

Розвиток риторичної культури майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти, як актуальна науково-практична проблема сьогодення, потребує комплексного підходу. Зокрема, відновлення в системі професійної підготовки майбутніх педагогів таких дисциплін як «Культура мовлення», «Риторика», «Театральна педагогіка» тощо, спрямованих на вивчення основ мовної грамотності, ораторської майстерності, формування навичок переконливого, естетично-привабливого публічного мовлення. У цьому відношенні цікавим та вартим уваги є досвід зарубіжних країн, освіта яких орієнтована на вивчення мови в її живому функціонуванні (Японія – теорія мовного існування, США – традиція викладання предмета Speech).

Очевидною є також потреба у поглибленому вивченні аналогічних предметів в процесі магістерської підготовки, під час проходження курсів підвищення кваліфікації та навчання у закладах післядипломної освіти.

На цьому рівні закладають основи риторичної культури майбутнього працівника закладу інклюзивної освіти

Проте, з метою розвитку цієї інтегративної якості до високого рівня, необхідного для здійснення професійної діяльності, постає потреба у розробці науково-методичного забезпечення, яке б включало:

- спецкурси для майбутніх корекційних педагогів з «Основ академічного красномовства», «Виразного читання», «Акторської майстерності» тощо;
- навчально-методичне забезпечення (монографії, посібники, публікації, WEB ресурси тощо);
- науково-практичні конференції з проблем вдосконалення комунікативної майстерності педагогів шляхом використання досягнень сучасної риторики;
- відкриті лекції за участю провідних вчених-ораторів України і зарубіжжя.

На наш погляд, у процесі розвитку риторичної культури традиційні методи вивчення мовних дисциплін (лекційні, семінарські заняття) є недостатньо ефективними. Риторика – практично-орієнтована дисципліна, тому оволодіти основними ораторськими знаннями, уміннями й навичками за короткий проміжок часу можливо лише в процесі конкретної мовної діяльності: через систему вправ, творчих завдань, публічних виступів та їх аналізу. Однією з найбільш ефективних форм риторичної освіти, на наш погляд, є ораторський тренінг.

Тренінг (англ. training – навчання, виховання, підготовка) – спеціальний тренувальний режим, система методів, вправ, прийомів спрямованих на розвиток особистісних, суспільно-необхідних або професійних умінь, набуття знань у певній галузі [28].

Висока ефективність тренінгового навчання є результатом того, що:

- цінується точка зору і знання кожного учасника;
- можна поділитися своїм досвідом і проаналізувати його у комфортній атмосфері без примусу;
- існує можливість вчитися, виконуючи практичні дії;
- можна припускатися помилок, що не призводитиме до покарання або негативних наслідків;
- немає традиційних засобів оцінювання.

Важливою особливістю тренінгу є інтерактивний характер навчальної діяльності, при якому засвоєння знань, закріплення умінь і навичок відбувається швидше, ніж при будь-якій іншій формі навчання. При порівняно незначних часових витратах (як правило тренінг триває два дні, по 6-8 годин кожен), за рахунок глибокого та інтенсивного занурення у проблему вдається досягти значних результатів. Проявляється це в набутті знань, необхідних для грамотної поведінки оратора перед аудиторією і створення промови, звільненні від ораторської лихоманки, формуванні навичок контролю за власною мовною поведінкою, володіння вербальними та невербальними засобами впливу на аудиторію, створенні теоретико-методичного та мотиваційного базису для подальшого вдосконалення риторичної культури [29].

На наш погляд, є ряд умов, дотримання яких забезпечує ефективність процесу розвитку риторичної культури в процесі тренінгової роботи. Це, насамперед, участь у тренінгу всіх без винятку, тобто виконання усіма учасниками завдань і вправ запропонованих тренером. У тренінгу немає пасивних спостерігачів і слухачів – всі мають бути включені до активної мовленнєвої практики. Цю умову необхідно обговорювати на початку роботи.

Наступна важлива умова продуктивного тренінгу – доброзичливість і щирість у підході до аналізу мовленнєвої поведінки. Різкі зауваження і некоректна критика не допустимі. Оскільки тренінг обмежений у часі, то необхідною умовою в роботі стає лаконізм і ясність висловлювань з суворим дотриманням регламенту виступу.

Тренеру в процесі проведення ораторського тренінгу слід дотримуватися наступних правил:

- створення робочої і в той же час довірливої і невимушеної обстановки;
- практична спрямованість, при якій дві третини часу відводиться на закріплення знань і відпрацювання практичних навичок;
- коригування теоретичного змісту і практичних завдань в залежності від запитів, спеціалізації, індивідуальних особливостей учасників тренінгу;
- обов'язковий аналіз виконаних вправ, виголошених промов з рекомендаціями та порадами щодо підвищення рівня риторичної культури [27].

В межах нашої проблематики визначимо оптимальне коло питань теоретичного і практичного характеру, які, на наш погляд, є обов'язковими у розвитку риторичної культури. Перерахуємо основні розділи тренінгу риторичної культури майбутнього працівника інклюзивного закладу.

Культура мовлення. В цей розділ входять вправи з орфоепічних, акцентологічних, граматичних, лексичних норм літературної мови. Це дає можливість учасникам тренінгу виявити власні мовні помилки і недоліки й виробити звичку постійно користуватися нормативними словниками і довідниками української мови.

Техніка і логіка мовлення. Це обов'язковий фрагмент ораторського тренінгу, в процесі якого відпрацьовуються основні елементи звучного слова: фонаційне дихання, дикція, інтонаційна виразність, тембр голосу, темпоритм мовлення, логічні і психологічні паузи, наголоси тощо.

З цією метою застосовуються вокальні вправи, скоромовки, читання вголос поетичних та прозових уривків різного жанру, засоби розвитку сценічного мовлення. Зняти психологічні затиски, створити невимушену творчу атмосферу допомагає ігровий характер роботи.

3. Методика підготовки і виголошення промови). Це основний розділ тренінгу, в якому теоретичні знання знаходять продовження в мовній практиці (складанні і виголошенні власних промов різних видів). Необхідним елементом цього розділу є вивчення категорії топос (загальні місця у промові, набір

стандартизованих словесних виразів), законів композиції, риторичних тропів і фігур (метафора, порівняння, алегорія, синестезія, контраст, риторичне запитання тощо), а також риторичний аналіз промов видатних ораторів (письменників, політиків, педагогів).

4. Методика запам'ятовування інформації. Оволодіння прийомами мнемотехніки: способами швидкого та тривалого запам'ятовування, дат, імен, географічних назв, великих за об'ємом текстів, вивчення досвіду ораторів (Цицерон, Ф. Прокопович, Д. Корнегі та інші).

5. Риторика діалогу. Правила ведення цивілізованої дискусії, добору аргументів, прийоми переконання, які відпрацьовуються шляхом виконання різноманітних вправ та моделювання ситуацій проблемного характеру.

Основи академічного красномовства (методика читання лекції, підготовки і виголошення доповіді на науковій конференції, вивчення досвіду видатних педагогів-ораторів України та зарубіжжя [27]).

Внаслідок проведення тренінгів у студентів відбувається зміна поглядів як на власну мовленнєву поведінку, так і на мовлення оточуючих, формується розуміння механізму словесного впливу на слухачів, здатність аналізувати власне мовлення, підвищується рівень риторичної культури (див. додаток В).

На наш погляд, процес формування риторичної культури майбутніх працівників інклюзивних закладів потребує якісного вивчення таких дисциплін як «Професійне красномовство», «Педагогічна риторика», «Сценічне мовлення», «Виразне читання», «Основи акторської майстерності» тощо.

Робота в цьому руслі повинна починатися з першого курсу і тривати протягом усього періоду навчання у вищій школі.

При вивченні цих дисциплін головний акцент потрібно робити на практичній комунікативно-творчій діяльності: виконанні вправ, участі у тренінгах, написанні і виголошенні промов різних родів та видів красномовства, виступах на конференціях, участі у дискусіях тощо.

Ефективність процесу формування риторичної культури значно підвищується при використанні сучасних інформаційних технологій, зокрема

таких як відео та аудіоконтент [36], курси з риторики на освітніх платформах, спеціалізовані ресурси з риторики, програмне забезпечення в галузі риторики, соціальні спільноти для комунікації, YouTube-канал, мобільні застосунки тощо.

До електронних освітніх ресурсів відносимо аудіо- та відеоматеріали, які позитивно впливають на формування й розвиток риторичної культури вчителя, освітні платформи, де у відкритому доступі надаються навчальні курси з риторики, ораторського мистецтва та подібні до них.

Перегляд виступів спікерів, відомих ораторів дає можливість ознайомитись із актуальними тенденціями сучасного красномовства (манера виступу оратора, риторичні прийоми, використання технічних засобів, особливості відеосупроводу тощо), а тому може бути використаний у процесі формування риторичної культури вчителя.

Серед сайтів, на яких розміщено текстові матеріали з ораторського мистецтва (повідомлення, посібники, публікації, реферати, промови видатних ораторів) виділимо:

- ресурси, які містять матеріали з історії, теорії та методики риторики, персоналій, термінології, наприклад, ресурс Риторика, <http://www.ritorika.ru>;

- блоги, присвячені проблемам красномовства, наприклад, блог «Ораторське мистецтво: просто про головне» (<http://blog.school.karpaty.info/2013/11/07/oratorske-mystetstvo-prosto-pro-holovne/>) та блог авторів (<https://budianskiy.blogspot.com/>) [7].

За результатом аналізу інтернет-контенту ми можемо зробити висновок про відсутність інтернет-ресурсів риторичного спрямування, орієнтованих на популяризацію здобутків українського красномовства, а також інтернет-ресурсів, адаптованих до потреб студентів та викладачів закладів вищої освіти, які бажають розвивати власну риторичну культуру.

Для формування і розвитку риторичної культури фахівців розроблено низку спеціалізованого програмного забезпечення, орієнтованого більшою мірою на вдосконалення техніки мовлення (професійного дихання, дикції, позиції звукоутворення), оволодіння методикою підготовки публічного виступу,

прийомами ведення дискусії, контролю за власними мовленнєвими недоліками та помилками.

Тренер Оратора (<https://uip.me/2012/03/my-rekomenduem-35-trener-oratora-govorim-krasivo/>, рис. 14) – додаток для iOS і Android, з використанням якого стають доступними: детальний опис теоретичних аспектів публічного мовлення; добірка вправ для вдосконалення техніки мовлення; тренінги; скоромовки; уроки, присвячені особливостям вимови певних звуків. Додаток можна вважати тренажером для голосу, оскільки з його допомогою стає можливим правильно додавати обертони, розвивати силу голосу, поліпшити дикцію завдяки спеціально дібраним текстам, скоромовкам і монофонії (фрази або вірші, в яких усі слова починаються на одну, «проблемну» літеру).

Розробниками додатку передбачено можливість запису власного мовлення з подальшим прослуховуванням і корекцією дикційних та акустичних недоліків. Також є можливість: додавати статті до списку «Вибране»; фільтрувати їх за мітками і розділами (теорія, вдосконалення вимови, монофонія, скоромовки, логопедичні техніки, підготовка до публічного виступу); регулювати особисті налаштування (розмір шрифту статей у вікні програми, відправка текстів чи аудіозаписів електронною поштою тощо).

Програму доцільно використовувати для вдосконалення мовленнєвих та артистично-виконавських елементів риторичної культури.

Umto (ummoapp.com) – додаток, за допомогою якого можна здійснити аналіз підготовленої промови шляхом фіксації окремих її параметрів: записується транскрипт мови, кількість пауз, фіксуються слова-паразити («типу», «того», «е-е-м») тощо. Потім узагальнена інформація у вигляді діаграм подається на екран комп'ютера, що дозволяє аналізувати швидкість мови, чистоту мови, гучність вимови тощо.

Відзначимо, що додаток розроблено під iOS, коштує \$ 2 і пропонує послуги лише для промов англійською. Але, як показує практика, додаток через заочну демонстрацію помилок допомагає контролювати власну мову.

Програму доцільно використовувати для підготовки до публічного виступу (промови, доповіді на науковій конференції, уроку чи позакласного заходу іноземною мовою).

Public Speaking (<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.millionairemind.publicspeakingforbeginners>) – додаток для iOS і Android, покликаний знизити страх перед публічними виступами. Завдяки можливості обрання місця виступу (сцена театру, офіс тощо) створюється відчуття 3D-реальності. Зауважимо, що використання додатку потребує придбання додаткового гаджету Google Cardboard, який кріпиться до смартфона і дозволяє побачити віртуальну кімнату при поворотах голови.

Програму доцільно використовувати ораторам-початківцям як віртуальну платформу для репетицій публічного виступу.

Говорилло

<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.vsquad.projects.govorillo&hl=uk>) – додаток, який створено для розвитку техніки мови.

Додаток має наступні функції:

- 1) оцінка мови – виголошена промова оцінюється, а саме, виявляються слова-паразити, повтори, а також пропонуються рекомендації щодо усунення дефектів;
- 2) випадкові тренування – пропонуються тексти для багаторазового повторення;
- 3) введення власного тексту для відпрацювання – надаються поради щодо поліпшення мови;
- 4) ефективні скоромовки – виконується аналіз надиктованого тексту [7].

За допомогою сервісу можна проаналізувати свою промову та оцінити рівень своїх ораторських здібностей. Додатковою перевагою є наявність програми тренувань від спіч-коуча.

Зауважимо, що в Україні подібні додатки не розробляються, хоча є затребуваним ресурсом як для школярів, так і для майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти.

Перспективним напрямком розв'язання представленої у цьому дослідженні проблеми вважаємо розробку циклу відео-тренінгів, розміщених у мережі Інтернет, що дасть можливість охопити велику кількість корекційних педагогів, студентів ЗВО, які бажають підвищити рівень власної риторичної культури.

До таких соціальних спільнот відносимо інтернет-конференції, інтернет-семінари, інтернет-консультації, форуми, Skype-зв'язок тощо.

Соціальні спільноти створюють умови для встановлення контактів зі студентами та викладачами закладів вищої освіти України та зарубіжжя, сприяють безпосередньому спілкуванню представників різних риторичних традицій, обміну науково-практичними здобутками в галузі риторики, навчальною, методичною та науковою літературою, створюють умови для проведення дискусій тощо.

Наразі в Україні такі засоби починають активно використовуватися в навчально-науковій роботі з вивчення риторики.

У популярних соціальних мережах, зокрема, таких як Facebook та Instagram, месенджері Telegram наразі створено низку спільнот риторичного напрямку, наприклад, спільнота «Ораторське мистецтво. Красноловець» (<https://www.facebook.com/groups/krasnomovec/>), Спільнота Orator Club (<https://www.instagram.com/oratorclub/?hl=ru>).

Не дивлячись на комерційний характер представлених ресурсів, на них у вільному доступі представлені корисні матеріали (статті, відеофрагменти, вправи тощо) для тих, хто прагне вдосконалити ораторські навички.

В межах нашої роботи ми здійснили моніторинг інтернет-ресурсів риторичного спрямування, матеріали з яких можуть бути використані в процесі розвитку риторичної культури майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти.

Проте, при вивченні дисципліни «Ораторське мистецтво» і, зокрема, вступної теми курсу «Ораторське мистецтво у професійній діяльності вчителя» ми можемо рекомендувати застосовувати наступні електронні засоби, які підвищують ефективність засвоєння навчального матеріалу (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Електронні освітні ресурси при вивченні курсу
«Ораторське мистецтво у професійній діяльності вчителя»

№	Питання	ЕОР	Посилання
1	Ораторське мистецтво учителя – основа педагогічної майстерності	Фрагменти лекцій та наукових доповідей видатних представників академічного (педагогічного) красномовства	Виступ академіка І. Зязюна, https://www.youtube.com/watch?v=I9NJK3zUu38 . Лекція доктора мистецтвознавства В. Овсійчука для студентів Острозької академії https://www.youtube.com/watch?v=a7aGJgsqkHc .
2	Предмет та мета риторики	Інтернет-ресурси риторичного спрямування	Електронна версія підручника «Риторика (автори Л. Мацько, О. Мацько)» https://pidruchniki.com/14170120/ritorika/ritorika_nauka Електронна версія книги «Поради молодому оратору» (автор Феофан Прокопович)» http://lib-net.com/content/10267_Feofan_Prokopovich_Poradi_maibytomy_oratory.html
3	Основні категорії класичної риторики	Інтернет-словники	Електронна версія словника термінів і понять з риторики (автори Х. Макович, Л. Вербицька, Н. Капітан)» https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3431/%D0%A0%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4	Розділи класичної риторики	Відео-ресурси YouTube	Відео з сайту «Культура здесь и сейчас»: Інвенція як перший розділ класичної риторики, https://www.youtube.com/watch?v=LETOb5KUNdo Диспозиція – розташування тексту, https://www.youtube.com/watch?v=JgUs1GudGC8 Елокуція – засоби прикрашання промови, https://www.youtube.com/watch?v=Oe0cHuIYwCo&t=29s Меморіо – методи запам'ятовування інформації, https://www.youtube.com/watch?v=IKzaPN6YCKQ Акція – технологія виголошення промови, https://www.youtube.com/watch?v=4lpzBXxeXP8

Таким чином, сучасна освіта в Україні висуває запит на освічену, ерудовану, комунікативно-активну особистість, здатну до якісної мовотворчої діяльності.

Ключову роль у реалізації цього завдання відіграють педагоги, які мають досконало володіти професійним мовленням. Однією з ефективних форм

розвитку риторичної культури майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти є ораторський тренінг, в процесі якого за короткий проміжок часу учасники отримують основні знання, формують вміння та навички, необхідні для ефективної ораторської взаємодії зі студентською або науковою аудиторією.

Також актуальним та перспективним напрямком науково-практичних пошуків можна вважати використання інформаційних технологій для розвитку риторичної культури колекційного педагога.

2.3. Організація і проведення експериментальної роботи щодо визначення рівня риторичної культури майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти

Дослідження теоретичних та методичних основ формування творчої особистості, аналіз реальної практики дозволили розробити програму експериментального дослідження, яка була спрямована на визначення рівнів розвитку й сформованості риторичних здібностей у студентів напрямку «Спеціальна освіта» СумДПУ ім. А.С.Макаренка.

Ефективність процесу розвитку риторичної культури майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти у значній мірі залежить від визначення критеріїв діагностики цієї інтегративної якості. Для продуктивного вибудовування процесу оволодіння студентами елементами риторичної майстерності, рівня сформованості професійно-необхідних якостей, створення умов для їх максимальної самореалізації, необхідно мати чітку систему оцінки творчих здібностей.

Критерії рівня сформованості риторичної культури майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти нами були визначені на основі аналізу наукової літератури з проблем педагогічної творчості й майстерності, театральної педагогіки та риторики:

1) інформаційний (інформованість, наявність знань в галузі мистецтва красномовства: теоретичні засади, методика підготовки і виголошення промови, досвід видатних ораторів минулого сьогодні);

2) виконавський (манера виступу, володіння технікою і логікою мовлення, використання невербальних засобів комунікації, емоційність, артистизм);

3) художній (оригінальність висловлювань, використання у тексті художніх засобів, літературних тропів та фігур, риторичних прийомів) [57].

У сукупності ці критерії дозволяють визначити загальний рівень розвитку риторичної культури.

При діагностиці рівня сформованості риторичної культури були враховані індивідуальні особливості студентів.

Основними складовими системи діагностики риторичної культури були різні за типом і рівнем складності тестові й ігрові завдання. Рівень і тенденції розвитку творчих здібностей (вербальних і невербальних засобів комунікації, уваги й уваги, емоційності тощо) на певному етапі визначались шляхом спостереження за якістю виконання студентами цих завдань. Періодичний аналіз змін у виконанні студентами однотипних тренінгів дав можливість простежити динаміку розвитку творчих здібностей та внести корективи у цей процес.

При проведенні діагностики риторичної культури майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти були використані наступні *методики*:

1) завдання театральної педагогіки для абітурієнтів театральних вузів: *перевірка рівня мистецтва художнього читання* (виконання скоромовок, байок, віршів, прозових уривків); *перевірка здатності до органічної дії в умовах публічності*, (виконання монологу, етюду на доцільну організацію дії в запропонованих обставинах, фрагменту заняття з фахового предмету, що дає можливість виявити здібності до імпровізації, рівень уваги, уваги, емоційності, віри в запропоновані обставини);

2) анкетування, співбесіда, опитування, які дали можливість виявити загальний культурно-освітній рівень студента, обізнаність в питаннях риторики, літератури, театральної педагогіки; глибину і чіткість уявлень про обрану ним спеціальність [200];

3) виголошення авторської промови на довільну тематику із використання ораторських прийомів і технік, літературних засобів, елементів акторської

техніки. Саме цей вид діяльності дає можливість максимально об'єктивно оцінити рівень розвитку основних елементів риторичної культури (знання теорії та методики ораторського мистецтва, володіння вербальними та невербальними засобами інформації, манеру виступу, уміння імпровізувати тощо).

Мета, завдання й логіка науково-дослідницької роботи обумовили наступні *етапи* експериментального дослідження:

I. *Констатувальний* експеримент передбачав виявлення у студентів спеціальності «016 Спеціальна освіта» рівнів сформованості професійно-необхідних якостей – складових риторичної культури. Для цього здійснювалось: риторичні вправи, тренінги, творчі завдання, міні-конкурси з ораторської майстерності.

На цьому етапі було розроблено методичне забезпечення процесу розвитку риторичної культури, заснована на узагальненні досвіду світових і вітчизняних риторів, новітніх концепціях розвитку творчих здібностей;

II. *Формувальний* експеримент включав у себе:

- 1) визначення переліку вправ і тренінгів для розвитку риторичної культури;
- 2) формування й закріплення у студентів професійно-необхідних умінь і навичок – складових риторичної культури.

На основі праць фахівців у галузі практичної риторики нами був визначений перелік найбільш ефективних форм і методів розвитку риторичної культури:

- риторичні вправи, ігри, тренінги з техніки та логіки мовлення;
- вправи, спрямовані на розвиток пластичної виразності та артистизму;
- аналіз відеозаписів публічних виступів відомих представників вітчизняного та зарубіжного сучасного красномовства (діячів освіти, культури, політиків, телеведучих, представників сфери шоу-бізнесу тощо);
- підготовка та виголошення промов різних родів та видів красномовства з подальшим колективним обговоренням та самоаналізом;
- моделювання і розігрування різних ситуацій, спрямованих на розвиток навичок мовленнєвої імпровізації;

– проведення міні-конкурсів з ораторської майстерності на рівні групи, факультету, інституту, університету [].

В силу карантинних обмежень заняття з розвитку риторичної культури проводились дистанційно у форматі вебінару.

Проте, на наш погляд, і ця форма роботи може бути достатньо ефективною тому що:

- вебінар дозволяє студентам навчатися у комфортному комунікативному просторі; здійснювати аналіз та рефлексію власної риторичної діяльності; економити часові й енергетичні ресурси; розширювати спектр комунікативної взаємодії;
- оскільки існує можливість запису вебінару, то студенти можуть переглянути відео заняття з метою виявлення і усунення власних мовленнєвих недоліків;
- викладач, використовуючи технологію вебінару, має можливість демонструвати студентам наочний матеріал [7].

Специфіка курсу «Риторика» обумовлює необхідність показу і безпосереднього аналізу аудіо і відео фрагментів виступів видатних ораторів минулого і сьогодення; – знімається необхідність пошуку комфортної для занять аудиторії зі спеціальним обладнанням.

Розгляд позитивних сторін використання вебінару для учасників освітнього процесу показує, що переваги цієї форми навчання обумовлені, в першу чергу, самою технологією її організації і дистанційним характером.

Недоліки використання вебінару пов'язані як з необхідністю дотримання ряду технічних умов, з недостатнім рівнем підготовленості викладача і студентів та специфікою конкретної теми заняття.

Проте, ми переконані, що для гуманітарних дисциплін і особливо для риторики, безпосередній контакт викладача і студента є принципово важливими, оскільки від нього безпосередньо залежить успішність та результативність навчання.

III. *Підсумковий* експеримент – перевірялась правильність гіпотези щодо доцільності використання ораторського мистецтва та театральної педагогіки з

метою риторичної культури майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти.

В експериментальній роботі, яка була проведена на базі ІІІ Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка взяли участь 12 студентів.

У студентів експериментальної групи ми виявили рівень розвитку основних елементів риторичної культури.

На основі класифікації рівнів педагогічної майстерності [28] ми визначили *рівні* риторичної культури майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти:

1. Низький (репродуктивний) рівень:

- слабо розвинуті окремі складові риторичної культури, замкнутість, пасивність, скутість, страх перед публічними виступами;
- поверхневий характер знань з проблем професійно-педагогічної діяльності, ораторського мистецтва, невиразність й низький рівень емоційності під час професійної комунікації;

2. Базовий рівень:

- володіння основними складовими риторичної культури: предметом та методиками його викладання, доречне використання вербальних й невербальних засобів комунікації, розвинута педагогічна техніка;
- виразне виконання літературних творів викликає труднощі;
- відсутня мотивація до підвищення рівня риторичної культури;
- не використовуються риторичні прийоми.

3. Середній (інтерпретуючий) рівень:

- висока якість та ефективність педагогічної взаємодії;
- наявність стійкого інтересу до ораторського та театрального мистецтва;
- діалогічний характер спілкування;
- знання з теорії та методики ораторського мистецтва;
- висока пізнавальна активність й мотивація;
- адекватна самооцінка й самокорекція.

4. Високий рівень:

- висока мотивація до виконання творчих завдань, ініціативність;

- імпровізаційність, пошук нових підходів до розв'язання педагогічних задач, демонстрація індивідуального, оригінального стилю професійного мовлення;

- володіння основними елементами риторичної культури;

- знання, які виходять за межі програмного матеріалу (з риторики, педагогічної творчості й майстерності, психології);

- вільне поводження перед аудиторією, виразна ораторська манера виступу;

- діяльність будується на основі рефлексивного аналізу;

- здатність довгий час підтримувати високий позитивний психоемоційний стан.

Кожен критерій риторичної культури був оцінений за 12-бальною шкалою:

1-3 – низький,

4-6 – базовий,

7-9 – середній,

10-12 – високий рівень.

Експериментальне дослідження показало, що більшість студентів (9 з 12) спеціальності «016 Спеціальна освіта» наразі мають базовий рівень розвитку риторичної культури. Причиною цьому, на наш погляд, є лише поверхневе знайомство з основами ораторського мистецтва в процесі навчання у СумДПУ ім. А.С.Макаренка, недостатній обсяг практичної комунікативно-творчої діяльності (виступи на наукових конференціях, заходах іншого формату і спрямованості), майже цілковита відсутність самостійної роботи з розвитку професійно необхідних ораторських якостей.

І лише незначна частина учасників експерименту (3 осіб) продемонструвала середній рівень розвитку риторичної культури. Як правило – це студенти-магістранти, які вже мають досвід практичної діяльності в установах інклюзивної освіти, що виражається у впевненій поведінці перед аудиторією, публічній сміливості, умінні імпровізувати, володінні вербальними та невербальними

засобами комунікації. Проте, і в їх публічних виступах ораторські прийоми та інші складові риторичної культури проявляються достатньо стихійно.

Ці результати переконують нас у тому, що і майбутні і діючі працівники закладів інклюзивної освіти повинні приділяти значну увагу розвитку риторичної культури. На етапі навчання у закладі вищої освіти (бакалаврський та магістерський рівні) потрібне посилення саме ораторської підготовки майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти за рахунок вивчення таких дисциплін як «Основи сучасного красномовства», «Виразне читання», «Акторська майстерність», проведенні творчих позанавчальних заходів, тренінгів, конференцій відповідного спрямування.

При цьому, процес розвитку риторичних якостей майбутніх корекційних педагогів повинен здійснюватися із застосування сучасних технічних засобів, електронних ресурсів, мобільних застосунків тощо.

Висновки до розділу 2

В контексті євроінтеграційних процесів, які стосуються, зокрема, підвищення професійних стандартів вищої школи, особливої актуальності набуває проблема розвитку комунікативно-творчих якостей сучасного педагога.

Традиційні методи навчання потребують нових підходів, відповідно до вимог сьогодення. На наш погляд, одним із дієвих інструментів оптимізації існуючих форм і методів навчального процесу є риторизація сучасної освіти і, зокрема, розвиток риторичної культури працівників закладів інклюзивної освіти.

Розвиток риторичної культури студентів – майбутніх працівників закладів інклюзивної освіти є одним із важливих завдань сучасної вищої школи, розв'язання якого, на наш погляд, можливе перш за все шляхом створення умов для практичного оволодіння риторичними знаннями та вміннями, вдосконалення існуючих методів, а також розробки засобів, які дозволили б кожному виявити свою активність та творчість в галузі публічного мовлення.

Дієвим інструментом розвитку зазначених якостей майбутнього корекційного педагога є риторичний тренінг.

Розвитку риторичної культури сприяють і сучасні технічні засоби, які забезпечують комфортне середовище навчання і дають можливість організувати продуктивну самотійну діяльність. Їх використання в процесі вивчення риторики дозволяє реалізувати особистісно-орієнтований підхід, забезпечує індивідуалізацію і диференціацію навчання, підвищує активність і мотивацію, сприяє активізації творчого потенціалу.

Також серед шляхів вдосконалення процесу розвитку риторичної культури нами виділені: відеоконтент, аудіоконтент, курси з риторики на освітніх платформах, спеціалізовані ресурси з риторики, соціальні спільноти та YouTube-канали. Наразі виникає гостра необхідність розробки саме український електронних освітніх ресурсів, спрямованих на розвиток риторичної культури працівників галузі освіти. Також, в процесі вивчення курсу «Риторика» ефективним для вивчення ряду тем є вебінар як форма дистанційного навчання, проте, для цього необхідна спеціальна підготовка як викладача, так і студентів.

ВИСНОВКИ

Наразі в українській освіті відбувається відродження риторики як науки та навчальної дисципліни. Цей процес відповідає актуальним запитам українського суспільства на творчу, соціально-активну, інтелектуально і духовно розвинену особистість, орієнтовану на ефективне спілкування.

Сучасна риторика, предметом якої є ефективне професійне мовлення, відіграє важливу роль в особистісно-професійному становленні фахівців фактично будь-якого профілю. Риторика у системі вищої освіти спрямована на розв'язання цілого комплексу важливих завдань:

- оволодіння знаннями з теорії та історії ораторського мистецтва (основні категорії, риторичний канон, роди та види красномовства, видатні оратори минулого і сьогодення тощо);

- знайомство і застосування на практиці технології підготовки і виголошення промов різних видів;

- формування культури вербальних та невербальних засобів комунікації;

- розвиток техніки мовлення (професійного дихання, дикції, індивідуальних голосових якостей);

- формування артистизму оратора (здатності до яскравої, виразної, майстерної, естетично-привабливої презентації промови);

- оволодіння полемічними навичками;

- формування умінь розв'язання комунікативних завдань в конкретній ситуації спілкування.

Таким чином, результатом вивчення риторики має бути формування творчої, комунікативно-компетентної особистості, яка володіє розвиненою риторичною культурою.

Ми розглядаємо поняття «риторична культура» як комплекс інтелектуальних, морально-естетичних, емоційночуттєвих та артистично-виконавських якостей, що виражаються у формі оригінального продукту мисленнево-мовленнєвої діяльності, спрямованої на гармонійний розвиток особистості вихованця.

Риторична культура майбутніх корекційних педагогів – це інтегративна особистісна освіта, що зумовлює здатність здійснювати професійні функції, враховуючи різні освітні потреби учнів та забезпечуючи включення дитини з обмеженими можливостями здоров'я в середовище загальноосвітнього закладу, створюючи умови для його розвитку та саморозвитку. Педагог для своїх вихованців є зразком особистісних і професійних якостей. Його риторична культура є дієвим фактором розвитку комунікативних здібностей дітей і важливою умовою успішного освоєння ними навчальних дисциплін.

Риторична культура корекційних вчителів включає сукупність взаємозалежних компонентів: мотиваційного, когнітивного, операційного та рефлексивного.

В якості критеріїв сформованості риторичної культури майбутніх вчителів виступають:

- мотиваційний — сформованість сукупності мотивів, адекватних цілям та завданням інклюзивного навчання;
- когнітивний — наявність системи знань, необхідні здійснення інклюзивного навчання, а також досвіду пізнавальної діяльності;
- операційний – освоєні способи та досвід вирішення конкретних професійних завдань (навчання, виховання та розвитку учнів) у процесі інклюзивного навчання;
- рефлексивний – наявність здатності до рефлексії пізнавальної, квазіпрофесійної, а також професійну діяльність в умовах інклюзивного навчання.

З урахуванням виділених критеріїв виявлено чотири рівні сформованості риторичної культури майбутніх вчителів: нульовий, низький, середній, високий.

В нашій роботі доведено, що розвиток риторичної культури майбутнього працівника закладу інклюзивної освіти буде успішним, якщо:

- 1) процес розвитку риторичної культури буде реалізовуватися відповідно до сучасних концептуальних підходів (гуманістичний, культурологічний, аксіологічний, естетико-орієнтований, системний, персоналізований);

2) створити у закладі освіти сприятливе естетико-орієнтоване освітнє середовище для розвитку риторичної культури у суб'єктів педагогічного процесу;

3) запровадити науково-методичну систему забезпечення розвитку риторичної культури майбутнього працівника закладу, яка передбачає:

- постійне поглиблення позитивної мотивації студента до майбутньої професійно-риторичної діяльності (ціннісне ставлення до риторичної культури як професійно значущої якості, набуття знань з основ риторичної майстерності, мотивація досягнення успіху у професійній діяльності, професійний інтерес, прагнення до професійного самовдосконалення) та стійкої потреби в саморозвитку риторичної культури;

- забезпечення діяльності, спрямованої на оволодіння риторичними знаннями і уміннями, оптимальною сукупністю форм і методів організації педагогічного процесу, спрямованого на розвиток риторичної культури (усвідомлення студентами значущості та сутності риторичної культури, забезпечення риторичної компетентності та риторичної майстерності, набуття риторичного досвіду);

- стимулювання до активного самовдосконалення та саморозвитку, які спрямовані на професійну самореалізацію майбутнього корекційного педагога.

Вважаємо, що проблема формування риторичної культури потребує подальших ґрунтовних досліджень, зокрема у таких напрямках: розробка сучасних методів і технологій, вдосконалення риторичних навичок, дослідження і використання в освітньому процесі досвіду видатних представників вітчизняного красномовства (вчених, педагогів, діячів культури, письменників тощо), виділення специфічних рис риторичної культури корекційних педагогів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович С. Д. Риторика : навч. посіб. Львів : Світ, 2001. 240 с.
2. Аксенова Л. П. Формирование риторической культуры преподавателя высшей школы: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. М., 2002 195 с.
3. Білоусова Я. В. Формування риторичної культури студентів гуманітарних факультетів у навчально-виховному процесі: автореф. дис.... канд. пед. наук: спец. 13.00.04. К., 2004. 20 с.
4. Бондаренко Г. Л. Історія педагогічної риторики: навч. посіб. К. : Персонал, 2012. 276 с.
5. Боряк О. В. Теорія і практика формування мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку: автореф. дис. ... доктора. пед. наук: 13.00.03. Київ, 2019. 41 с.
6. Будянський В.І. Риторика – мистецтво красномовства: навчальний посібник. Суми: «Козацький вал», 2007. 119 с.
7. Будянський Д. В. Використання сучасних засобів навчання в процесі вивчення риторики у вищих навчальних закладах. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. Budapest, 2016. № 4 (39). С. 16-20.
8. Будянський Д. В. Суть і структура риторичної культури викладача вищого навчального закладу. *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. пр. Х. : ХНАДУ, 2016. Вип. 39. С. 12-22.
9. Вандишев В.М. Риторика: навч. посіб. К.: Кондор, 2003. – 264 с .
10. Выготский Л. Основы дефектологии: учебник для вузов. СПб.: Лань, 2003. 656 с
11. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі сучасного закладу освіти: навч.-метод. посібник. Черкаси: ЧОПОПП, 2007. 265 с.
12. Волкова Н. В. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. К.: Академія, 2006. 256 с.
13. Герман В. В. Риторична культура як основа формування риторичної особистості вчителя. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія 16. *Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. С. 64-67.
14. Герман В. Промова в системі формування риторичної культури майбутнього філолога (з досвіду роботи). *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*: наук. журнал. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2016. № 1. С. 60-66.
15. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі : монографія. Черкаси : Брама-Україна, 2008. 400 с.
16. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики : навчально-методичний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2008. 232 с.
17. Дорошенко С.І. Основи культури і техніки усного мовлення : навч. посіб. Х.: ОВС, 2002. 144 с.

18. Залюбівська О. Б. Риторична культура у колі суміжних понять (до питання визначення риторичної культури). *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2012. № 6. С. 42-47.
19. Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании: Учебное пособие. М.: «Академия», 2005. 192 с.
20. Капська А. Й. Педагогіка живого слова: навч.-метод. посіб. К. : ІЗМН, 1997. 140 с.
21. Капська А. Й. Виразне читання. К.: Вища школа, 1990. 176 с.
22. Карнеги Д. Как вырабатывать уверенность в себе и влиять на людей, выступая публично. М., 1989 77 с.
23. Климова К. Я. Лекційне красномовство у підготовці майбутніх учителів-риторів до професійної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/17712/1/Климова.pdf>. (дата звернення 23.08.2021)
24. Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки: Хрестоматія : Навч. посібник для студ. вузів. К. : Центр навчальної літ., 2006. 662 с.
25. Колотілова Н.А. Риторика: навч. посіб. К., 2007. 232 с.
26. Кондратьєва, Н. В. Використання вихователем акторських умінь у педагогічному процесі ДОО. *Питання дошкільної педагогіки*. 2016. № 3 (6). С. 122-124. URL: <https://moluch.ru/th/1/archive/41/1313/> (дата звернення: 13.12.2021)
27. Конівіцька Т.Я. Підготовка до публічного виступу : практичний посібник для студентів-психологів. Львів, ЛДУ ДЖД. 2019. 133 с.
28. Лазарєв М. О. Основи педагогічної творчості: навч. посібник. Суми: ВВП «Мрія», 1995. 212 с.
29. Лиммерман Х. Учебник риторики. Тренировка речи с упражнениями. М.: Культура и спорт, 1997. 255 с.
30. Макаренко А.С. Некоторые выводы из педагогического опыта. Соч.: В 7 т. М., 1958. Т.5. С. 227 – 250.
31. Макаренко А.С. Педагогика индивидуального действия. Соч.: В 7 т. М., 1958. Т.5. С. 163-190.
32. Мартиненко С. М. Особливості підготовки майбутнього вчителя початкової школи до мовленнєво-риторичної діяльності. *Рідна мова*. 2013. №19. С. 82-88. URL.: <http://elibrary.kubg.edu.ua/2979> (дата звернення 20.10.2021)
33. Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб. К. : Вища школа, 2003. 311 с.
34. Методика навчання риторики в школі: навч. посіб. /автор-укладач В. А. Ницета. К. : Центр учбової літератури, 2014. 200 с.
35. Михальская А. К. Педагогическая риторика: история и теория : учеб. пособ. М. : Академия, 1998. 432 с.
36. Осина Т. И. Методика использования видеозаписи на уроках риторики: автореф. дис. ... канд пед. наук: спец.13.090.02. М., 2005. 17 с.
37. Онуфрієнко Г. С. Риторика. навч. пос.. К.: Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
38. Педагогическая риторика : учеб. для студ. М. : Академия, 2013. 256 с.

39. Первушина А. В. Формування риторичних умінь у майбутніх соціальних педагогів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00. Тернополь, 2002. 20 с. 13.
40. Пінчук Ю. В. Риторика, культура та техніка мовлення корекційного педагога : навч. посіб.. К. : КНТ, 2015. 160 с.
41. Препотенська М.П. Риторика. 10 ключових тем : навч. посібник. – К. : Фірма «ІНКОС», 2011. 252 с.
42. Прокопович Феофан. Філософські твори: в 3-х т. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 1 : Про риторичне мистецтво. 1979 . 511 с.
43. Сагач Г. М. Риторика: навч. посібник. Вид. 2-ге. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 568 с.
44. Сагач Г. М. Живе слово лектора. К.: Знання, 1989. 16 с.
45. Сагач Г. М. Мистецтво ділової комунікації. К.: ІСДО, 1995. 179 с.
46. Синьов В. М. Основи дефектології: навч. посібник. К.: Вища школа, 1994. 143 с
47. Сковорода Г. С. Твори: У 2-х т. К.: Обереги, 1994. Т. 1. 528 с.
48. Сопер П. Л. Основы искусства речи. М.: Агенство «Яхтсмен», 1995. 416 с.
49. Софій Н.З. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти. Інклюзивна школа: особливості організації та управління : навч.-метод. посіб. К., 2007. 128 с.
50. Станиславский К. С. Моя жизнь в искусстве. М.: Искусство, 1962. 575 с.
51. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека. К.: Радянська школа, 1975. 236 с.
52. Тарасова В.В. Основи риторичної культури корекційних педагогів: навчально-методичний посібник. Харків, 2017. 98 с.
53. Українська література XIV-XVI ст. К.: Наук. Думка, 1988. 600 с.
54. Уварова А. М. Формування риторичної культури майбутнього вчителя [Електронний ресурс]. http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pednauk/20091n/259.pdf. (дата звернення 14.10.2021)
55. Чибісова Н. Г. Риторика. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 228 с.
56. Юнина Е. А. Риторическая культура и ее современные проблемы: дис. докт. филос. наук: 09.00.13. Пермь, 1998. 328 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Основні риси академічного красномовства

Змістовність і високий рівень науковості	Це визначальна риса академічного красномовства, що означає наповненість фактами, уміння з фактів вивести узагальнення, сформулювати проблему, показати ступінь її розв'язання в науці й визначити, які питання ще залишилися невирішеними. Ця риса передбачає висвітлення стану питання, якому присвячений виступ, в науці; наявність власного, можливо, й відмінного від загальноприйнятого, погляду на питання.
Логічність і точність викладу	Бути логічним – це означає вміти виділити головну думку й провести її послідовно через весь виступ, не забути про висунуту тезу, а обов'язково довести її за допомогою переконливих фактів. Логічність виявляється в послідовності висловлювання, його доказовості й аргументованості, у побудові мовлення відповідно до законів логіки.
Чіткість побудови виступу	У виступі виділяються такі частини, як вступ (повідомляється тема, висуваються тези, що будуть розгортатися в другій частині), основна частина, висновок (узагальнення, в якому оратор коротко формулює суть висловленого, дає певні вказівки й побажання щодо подальшого опрацювання теми).
Доступність, популярність	Справжній оратор обов'язково прагне бути доступним і досягає цього за допомогою: бездоганного володіння предметом; доречного вживання іншомовних слів; використання загальноновживаної лексики.
Образність, емоційність, яскравість мовлення	На перший погляд може здатися, що ці риси не сумісні з академічним красномовством. Однак ораторська майстерність учених, кращих учителів засвідчує, що ці риси мовлення значно впливають на слухача. Використання емоційно-вольових мовно-виражальних засобів впливають на слухачів і здатні активізувати їх сприймання, пізнавальну і творчу діяльність.

Етапи підготовки виступу

ПІДГОТОВКА ДО ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Мета: сформуванати у студентів розуміння значення і ролі ораторської майстерності для особистого зростання та реалізації у професійній діяльності.

Завдання: ознайомити із способами усунення надмірного хвилювання перед публічним виступом, методикою підготовки до публічного виступу, розвинути навички публічного виступу, самопрезентації.

Структура тренінгу

№ з/п	Хід заняття	Час, хв
1.	Вступ. Активізація уваги учасників.	5
2.	Завдання «Відкритий мікрофон»	10
3.	Міні-лекція «Ораторська майстерність в діяльності психолога»	10
4.	Інформаційне повідомлення «Страх чи хвилювання: негатив чи позитив?»	10
5.	Завдання-самопрезентація «Я – мій колега»	20
6.	Завдання-самопрезентація «Асоціація»	20
7.	Міні-лекція «Підготовка до публічного виступу»	10
8.	Завдання «Іменник. Дієслово. Прикметник»	30
9.	Завдання на самостійне опрацювання (саморозвиток) «Риторичне портфоліо»	5
10.	Домашнє завдання «Як зробити життя кращим: психологічний аспект»	5
11.	Завдання «Зворотний зв'язок»	5
	Усього:	130 хв.

Вступ. Активізація уваги студентів

Прокоментуйте вислів:

«Хто багато стріляє, ще не стрілець, хто багато говорить, ще не оратор» /Конфуцій/.

Властивості, що надають мовленню особливої енергетики:

- артистизм;
- упевненість;
- дружлюбність;
- щирість;
- об'єктивність;
- зацікавленість...

Додайте своє бачення.

Завдання «Відкритий мікрофон»

Мета: налаштування студентів на активну мовленнєву діяльність, розвиток імпровізаційного мовлення.

Тривалість: до 10 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Опис. Студенти продовжують речення по черзі. Висловлюються всі студенти.

Приклади речень професійно-риторичного спрямування:

- Я вирішив бути психологом, тому що...
- Моя мрія бути психологом, оскільки...
- Коли я отримаю диплом психолога, я ...
- Риторика потрібна мені для того, щоб...
- Я прагну покращити свою ораторську майстерність для того, щоб....
- Професійна діяльність потребує сформованих риторичних умінь і навичок, оскільки...

Приклади речень на творче і креативне мислення:

– Якщо б день можна охарактеризувати за допомогою кольорів, то...

– Якщо б мої відчуття можна охарактеризувати за допомогою кольорів, то...

– Якщо б мій характер можна охарактеризувати за допомогою прикметників, то...

– Якщо асоціювати себе з рослиною, то я би був(ла)..., оскільки

– Якщо асоціювати себе з казковим героєм, то я би був(ла)..., оскільки...

– Якщо асоціювати себе з актором, то я би був(ла)..., оскільки тощо.

Обговорення: Чи легко було доповнювати речення? Які емоції виникали?

Варіанти. Студент відповідає на питання і ставить іншому учасникові питання, яке має структуру «Якщо..., то...».

Дослідження професора Стенфордської школи бізнесу Томаса Гаррела щодо діяльності студентів після закінчення школи показує, що єдиною спільною рисою, яка відрізняла успішних випускників у професійній діяльності, було красномовство. Про це ще писав Наполеон Бонапарт: «Хто не вміє говорити, той кар'єри не зробить». Тому в сучасному світі важливим аспектом є формування риторичних умінь, розвиток навичок публічного виступу задля ефективної професійної діяльності чи особистісного зростання.

Завдання: «Ораторська майстерність в діяльності психолога»

Мета: створення сприятливої та відкритої атмосфери, налаштування студентів на активну діяльність, визначення розуміння у студентів значення і ролі формування риторичної компетентності для реалізації себе у професійній діяльності.

Тривалість: 10-15 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Опис. Студенти у вільній формі висловлюють думки про сутність понять «ораторська майстерність», «риторика» та висловлюють свої погляди про значення та важливість розвитку риторичних умінь і навичок у своїй майбутній професійній діяльності.

Обговорення можна проводити за такими питаннями:

1. Охарактеризуйте поняття «ораторська майстерність», «риторика». Що спільного та відмінного в їхньому трактуванні?
2. Чи може будь-яка людина стати вправним оратором? Згадайте історію Демосфена.
3. Кого можемо вважати риторичною особистістю?
4. В яких професіях, на ваш погляд, ораторська майстерність відіграє важливу роль? Чи є професії, які не потребують сформованих риторичних умінь і навичок?
5. Які навички риторичної компетентності є найважливішими для вашої успішної професійної реалізації як психолога? Назвіть основні і для якого виду психологічної діяльності вони потрібні.
8. Чи вважаєте, що у Вас є достатньо сформовані риторичні навички для майбутньої професійної діяльності?

Кеннеді, будучи одним з найуспішніших ораторів серед американських президентів, нічого не міг вдіяти з тремтінням в колінах під час публічних виступів.

Способи усунення надмірного хвилювання.

Кожен доповідач самостійно визначає, який із психологічних прийомів для нього є найбільш дієвим, зокрема:

- сформувавши настанову на внутрішній спокій, позитивний публічний виступ;
- адекватно рефлексувати (часто люди оцінюють себе «нижче», ніж нас сприймають інші);
- «знизити» важливість виступу (не переоцінювати можливі наслідки своєї промови);
- візуалізація (позитивний і успішний образ) і афірмація (позитивні фрази, які ми говоримо перед виступом);
- завчити перших сім речень (варто лише почати говорити – хвилювання зникає);
- фізичні вправи (пройтися швидко, поплескати в долоні тощо);
- вправи для дихання (подихати повільно та глибоко тощо);
- вправи для голосу (проговорити всі голосні звуки тощо);
- «своя людина в залі» (привести друзів чи «обрати друзів» із слухачів, але не можна говорити для однієї людини і зосереджувати погляд лише на ній – «пастка однієї людини»);
- регулярна практика та позитивна самооцінка (наприклад: заборонити критикувати самого себе, намагатися сприймати себе позитивно; ризикувати, пробувати, а лише тоді критикувати свої дії) тощо.

Як зазначав один з основоположників театру абсурду Семюел Беккет: *«Зазнавайте невдач знову і знову, але робіть це кожного разу краще».*

Варто згадати історію успіху Дейла Карнегі, який завжди навчав людей бути впевненими у собі. За словами самого Карнегі, коли у нього закінчилися ідеї, він попросив своїх учнів ділитися власним досвідом. Саме тоді він усвідомив, що слухачі лише тоді набувають впевненості в собі, коли практикують виступи перед аудиторією, говорять про свій життєвий досвід.

Слід пам'ятати, що люди не думають про вас так багато, як вам здається. Кожен має запитати себе: що для нього провал? Всі ми коли-небудь зазнаємо поразки. Люди, які не наважуються на ризик, мають менші шанси на успіх, а єдина риса, яка часто відрізняє двох однаково талановитих людей – це відвага. Або ви ризикнете, і досягнете своєї мети, або піддаєтеся сумнівам і залишитися нікому не відомим, бо саме на сміливих вчинках будується успішна кар'єра [54, с. 62-63].

Завдання – самопрезентація «Асоціація»

Мета: розвинути навички публічного виступу, навички самопрезентації.

Тривалість: 20-30 хв. (публічний виступ – до 2 хв. для кожного).

Кількість учасників: не більше 15.

Опис. Подумайте, яка рослина найбільшою мірою відображає вашу індивідуальність. Складіть самопрезентацію у формі історії так, щоб передати свої особливості характеру і поведінки.

Запитання для обговорення:

Чому Ви обрали для себе саме цю рослину?

Чи легко Вам було презентувати себе таким незвичним способом?

Які емоції виникли у Вас під час презентації?

Завдання: «Іменник. Дієслово. Прикметник»

Мета: розвиток навичок публічного виступу, розвиток навичок аналізування виступу своїх одногрупників.

Тривалість: 30 хв. (публічний виступ – до 3 хв. для кожного, обговорення 2-3 хв.).

Кількість учасників: не більше 15.

Опис. Студенти самостійно обирають тему публічного виступу професійного спрямування. За методикою підготовки до публічного виступу Р. Гандапаса скласти сценарій публічного виступу, давши відповіді на запитання, які асоціюються з частинами мови (іменник–дієслово–прикметник):

Іменник: *Хто? Що?*

Дієслово: *Що роблять?*

Прикметник: *Які?*

Ознайомити з темою та сценарієм публічного виступу групи. Врахувати їхні побажання й зауваження.

Питання обговорення та аналізування. Чи актуальна тема? Чи правильно сформульована мета? Чи відповідає мета зацікавленню аудиторії? Чи представлені аргументи розкриють тему і сприятимуть переконанню аудиторії?

Враховувати час, який відведений на промову, теж важливо у процесі підготовки. Відомий такий вислів: «Якщо треба виступати 10 хв., то на підготовку потрібно тиждень. Якщо – одна година, тоді потрібно два дні. Якщо ж час виступу необмежений, його вже можна розпочати». Тобто, майстерності викласти основні ідеї за кілька хвилин потрібно вчитися. Також не варто забирати час інших, потрібно підготуватися так, щоб залишити час на запитання чи обговорення.

Завдання «Риторичне портфоліо»

Мета: залучення студентів до вивчення термінів риторики шляхом укладання риторичного тлумачного словника, ознайомлення з теорією та історією риторики, видатними риториками Античності, України та сучасного світу, розвиток навичок кооперативного навчання.

Тривалість: протягом семестру

Завдання. Учасники об'єднуються в групи, і спільно укладають риторичне портфоліо, в якому розміщують цікаву і актуальну інформацію з теорії та історії риторики, видатних риторів Античності, України та сучасного світу, а також власний риторичний тлумачний словник. У кінці семестру передбачена презентація портфоліо учасниками групи.

Завдання «Зворотний зв'язок»

Мета: забезпечити Зворотний зв'язок щодо тренінгу.

Тривалість: 5 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Опис і завдання. Студенти закінчують думку:

- Я дізнався, що...
- Надалі я буду використовувати...
- Аналізування промов психологів допомогло зрозуміти, що...

Кожен студент висловлює свою думку.